

פטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות: ניתוח תאורטי ואמפירי

אסף טבקה*, אור דפוס**

"אי־הנראות אוצרת בתוכה יחסים עם מה שאינו ניתן, עם מה שאין לו אידאה. הראייה היא התאמה בין האידאה לדבר: הבנה מכילה."¹

המאמר עוסק באפיונה של זירה דיונית מובחנת: הליך הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות. מה מתרחש בזירה זו? באילו אופנים בית המשפט מעצב את הדיון המשפטי ואת ההכרעה השיפוטית בה? ואילו בעיות וקשיים נובעים ממצב דברים זה ומחייבים תיקון במבט צופה פני עתיד? על מנת לבחון את הדברים נכוחה, המאמר פועל בשלושה נדבכים. בחלקו הראשון הוא מציג נתונים אמפיריים של כל ההחלטות בעניין זה שהתקבלו מ-1.1.2010 עד 1.1.2025 ופורסמו במאגרים השונים. בחלקו השני הוא מחפש הסבר ראשון לנתונים אלו בדמות זיהוי סוג השחקנים המצויים בעמדת מבקשי הפטור וסוג השחקנים המצויים בעמדת המשיבים על בקשת הפטור. לאחר שהוא שולל הסבר זה, הוא מציג, בחלקו השלישי, הסבר בר תוקף לנתונים אלו: זיהוי דפוסים הליכיים ושיפוטיים שיש בהם

* דוקטור, הפקולטה למשפטים ע"ש חיים שטריקס, המסלול האקדמי המכללה למינהל.

** מוסמך במשפטים (LL.M.), הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב.

מאמר זה הוא חלקו השלישי של פרויקט נרחב, שבמסגרתו המחברים ממפים את סוגיית הפטור מתשלום אגרה בהליך האזרחי בישראל, מאפיינים ומנתחים אותה. חלקו הראשון של הפרויקט הוא אסף טבקה ואור דפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי: ניתוח תיאורטי ואמפירי" **משפטים** נד 801 (2026); וחלקו השני של הפרויקט הוא אסף טבקה ואור דפוס "פטור מאגרה בערעור על סירוב יחידת הסיוע המשפטי במשרד המשפטים להעניק שירות: ניתוח תיאורטי ואמפירי" **מעשי משפט** טו 195 (2024). המחברים מודים לטל פרנק ולעומר ווסלוביצר על הסיוע באיסוף הנתונים בחלקו האמפירי של המאמר. עוד המחברים מודים לקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא על המלגה הנדיבה שאפשרה את מימונו של מחקר זה.

1 עמנואל לוינס **כוליות ואינסוף: מסה על החיצוניות** 16 (רמה איילון מתרגמת 2010).

כדי לעצב את הזירה הדיונית בהליך מובחן זה באופן שמעניק יתרון מובנה למשיבים בהליך וחסרון מובנה למבקשים בו. שלושת נדבכי הדיון חושפים פרדוקס: בזירה שתכליתה הנגשת המשפט לציבור בולט סירוב שיטתי לאישור בקשות פטור מאגרה, דפוס שמצמצם הנגשה ומרחיק את הציבור מכניסה לבית המשפט. הליך שהיה אמור לרכז פערי כוח משמש בפועל מנגנון סינון המחמיר דווקא עם מבקשי הפטור, ובכך משעתק – במקום לצמצם – את אי-השוויון שהוא יכול והיה צריך לתקן. תרומתו של המאמר היא אפוא כפולה: הוא הופך תצורה דיונית סמויה ובעלת משקל חלוקתי לזירה גלויה; והוא מחלץ, באמצעות תיאור אמפירי, הסבר מוסדי שיטתי לאופני הפעולה המוסדיים המנביעים את ההכרעות בשאלות הפטור מאגרה הלכה למעשה. דיון זה, על נדבכיו השונים, מאפשר לא רק זיהוי עומק של בעיות היסוד המאפיינות את הליך הפטור מאגרה בטריבוניל זה, אלא אף את התחלתה של חשיבה מחודשת על אודות דרכי העיצוב הרצויות של מנגנון הפטור בהליך מובחן זה – חשיבה המבוססת על תיקון אפשרי צופה פני עתיד.

פתח דבר: מבט אל העבר ואל ההווה

פרק א: אפיון אמפירי – הכרעותיו של בית המשפט לתביעות קטנות בבקשות

פטור מאגרה

פרק ב: אפיון מיהותי – טיפולוגיה של צדדים

פרק ג: אפיון מהותי – כללי המשחק של הזירה הדיונית

1. דפוסים שיפוטניים דומים להליך הפטור בזירת הדיון התקנית

(א) פטור מתשלום האגרה כמוצא האחרון של המבקש

(ב) בחינת הוצאותיו של מבקש הפטור ודחיית הבקשה לנוכח

קטלוגן של ההוצאות כמותרות

(ג) הרחבת היריבות הדיונית בסוגיית הפטור וייעוד מקום

משמעותי לנתבע בהליך בירור הבקשה

2. דפוסים שיפוטניים ייחודיים להליך המתקיים בבית המשפט

לתביעות קטנות

(א) סכום אגרה נמוך כשיקול בדחיית בקשת הפטור

(ב) תשלום אגרה כביטוי להפגנת רצינות ולהבעת אמון בתביעה

(ג) מצבם הכלכלי ומקורות הכנסתם של ילדי מבקש הפטור

כשיקול בדחיית בקשת הפטור

3. מסקנות – משמעותם של הדפוסים השיפוטניים הנוהגים בבקשת

הפטור מאגרה

סוף דבר: מבט אל העתיד

נספחים

פתח דבר: מבט אל העבר ואל ההווה

בית המשפט לתביעות קטנות הוא ברייה חדשה יחסית בעולם המשפט. ראשית הקמתו בארצות הברית בעשור השני של המאה הקודמת, אז הוא יועד לשמש טריבוטל שעיקר תכליתו לאפשר לאנשים החיים בעוני להילחם בנחיתותם החברתית והמשפטית ולחזק את השתתפותם בהליך האזרחי.² המשך מגמת הקמתו של טריבוטל זה בעולם בשנות

2 בית המשפט לתביעות קטנות הראשון הוקם בשנת 1913 בקליולנד. חודשיים לאחר מכן הוקם בית המשפט לתביעות קטנות בקנזס. בשנת 1915 הוקם בית משפט כזה באורגון, בשנת 1916 באילינוי, בשנת 1917 במינסוטה ובניו יורק, בשנת 1919 בווינגטון, בשנת 1920 במסצ'וסטס ובפנסילווניה, וכך הלאה עוד ועוד. לפירוט שנות ההקמה של בתי המשפט לתביעות קטנות ברחבי ארצות הברית, להפניה לחוקים המסמיכים אותם ולתיאור היקף פעילותם בשנים הראשונות לייסודם, ראו Everett H. Northrop, *Small Claims Courts and Conciliation Tribunals: A Bibliography*, 33 LAW LIBR. J. 39, 40–41 (1940); Alexander Domanskis, *Small Claims Courts: An Overview and Recommendation*, 9 U. MICH. J.L. REFORM 590, 591–592 (1976); REGINALD HEBER SMITH, JUSTICE AND THE POOR: A STUDY OF THE PRESENT DENIAL OF JUSTICE TO THE POOR AND OF THE AGENCIES MAKING MORE EQUAL THEIR POSITION BEFORE THE LAW 43–52 (1919). לפירוט על אודות התכלית הפרוגרסיבית שיועדה לטריבוטל זה בארצות הברית ראו Charles T. Eye, *The Small Claims Court: Justice for the Poor or Convenience for the Businessman*, 1 PEPP. L. REV. 71, 73 (1973) ("...[T]he founders of the Small Claims Courts ; had as a major purpose the establishment of a forum in which the poor could get justice") שם ("This attitude was exemplified by the Honorable Orfa Jean Shontz, a judge in the Los Angeles Small Claims Court, who believed that the Small Claims Court was 'serving a very special and present need'. In a 1940 article Judge Shontz said: 'In meeting the new conditions, in seeing to it that the poor man, and the poor woman, have an equal chance at justice with those who are better off, the Small Claims Court helps to give people a new "The high expectations of those early) 73–72 בעמ' ; שם, (faith in law and in government)" days were reflected by the words of one law review writer when he described the plight of the poor as a situation in which they were unable to get justice due to inability to afford an attorney and pay the costs of a trial. He stated: 'No reforms to remedy this lamentable situation offer greater promise than the Small Claims Courts and the Conciliation Courts Eric H. Steele, *The Historical Context of Small Claims Courts*, 1981 AM. B. FOUND. RSCH. J. 293, 339 ("From the viewpoint of the special needs of the poor, small claims were central. They were viewed as the particular problem of the poor, with tremendous significance as aggregate macrosocial issues meriting major social "...[T]he reformers who were concerned with the adequacy of) 343 בעמ' ; שם, reform") justice for the poor... advocated a forum that would present to individuals without financial resources an opportunity to resolve disputes quickly, fairly, and with little expense" Beatrice A. Moulton, *The Persecution and Intimidation of the Low-Income Litigant as Performed by the Small Claims Court in California*, 21 STAN. L. REV. 1657, 1657 (1969)

השבעים של המאה הקודמת. בתקופה זו הותאמה תכליתו של טריבונל זה לעידן הצרכני, שהתאפיין בהקצנת פערי הגודל והכוח בין התאגידים הענקיים שניהלו את כלכלת הצריכה העולמית לבין האזרחים-הצרכנים, אשר נאלצו לא אחת להתמודד מולם מתוך עמדת נחיתות מובהקת.³ בכל אחת ממגמות התפתחות אלו עמדה ביסוד קיומו של

מעניין שעוד בתקופת המושבות, ועד הקמת בית המשפט לתביעות קטנות, היה מקובל לפתור סכסוכים מן הסוג האמור בדרך לא אמצעית, לפעמים לא מקצועית, גם במסגרת מערכת המשפט הרשמית. שני המוסדות הבולטים בהקשר זה היו שופטי השלום (Justices of the Peace) ובתי המשפט לפיוס (Conciliation Courts). בפעילותם זו הם היוו למעשה את הבסיס הרעיוני והמעשי לקיומה דה פקטו של מסגרת משפטית רשמית לפתרון סכסוכים בעלי ערך כספי נמוך, והם שהביעו אף את ההכרה כי ראוי להפקיד את הדיון במקרים אלו בידיו של טריבונל ייחודי שזה יהיה עיסוקו. להרחבה בעניין הראשון ראו Lee Silverstein, *Small Claims Courts Versus Justices of the Peace*, 58 W. VA. L. REV. 241 (1956). להרחבה בעניין השני ראו Steele, שם, בעמ' 305–313.

3 להרחבה על אודות התפתחותו של עידן הצרכנות ומאפייניו, כמו גם על התנועה המשפטית להגנה על זכויות הצרכן בארצות הברית, ראו אורנה דויטש **מעמד הצרכן במשפט** 17–18, 20–21 (2002). מודל הקמתם של בתי המשפט לתביעות קטנות בשלל מדינות מתאים לכיוון התפתחות היסטורי זה. כך, בקנדה הוקם בית המשפט לתביעות קטנות הראשון בשנת 1971, באוסטרליה בשנת 1973 (היו אלה בתי המשפט בקווינסלנד ובוויקטוריה; שנה לאחר מכן, בשנת 1974, הוקמו בתי משפט לתביעות קטנות גם בשלושה אזורים נוספים: באוסטרליה המערבית, בטריטוריה הצפונית ובטריטוריית הבירה האוסטרלית), בהונג קונג בשנת 1975, בניו זילנד בשנת 1976 ובאירלנד בשנת 1978. להרחבה על אודות אבולוציה זו, כמו גם על תכליתה הצרכנית, ראו Ho Peng Kee, *Small Claims Process: Some Reflections*, 26 MALAYA L. REV. 17, 18–24 (1984); Paul C. Deemer et al., *Judicial Reform at the Lowest Level: A Model Statute for Small Claims Courts*, 28 VAND. L. REV. 711, 714–719 (1975); Leslie G. Kosmin, *The Small Claims Court Dilemma*, 13 HOU. L. REV. 934, 935–936 (1976); R.B. Spevakow, *Small Claims for Alberta: Some Recommendations*, 17 ALTA. L. REV. 244, 244–246 (1979); Christopher S. Axworthy, *A Small Claims Court for Nova Scotia—Role of the Lawyer and the Judge*, 4 DALHOUSIE L.J. 311 (1978); Shelley McGill, *Small Claims Court Identity Crisis: A Review of Recent Reform Measures*, 49 CAN. BUS. L.J. 213 (2010); 1 PRUE OXLEY, *SMALL CLAIMS TRIBUNAL EVALUATION* (Pol'y & Rsch. Div., Dep't of Just. Wellington N.Z. 1986); Cynthia Hawes, *Functioning and Reforms of Small Claims Tribunals in New Zealand*, 12 J. CONSUMER POL'Y 71 (1989); CA Ong, Ricky Chan & Susan Leung, *An Evaluation of the Small Claims Tribunal in Hong Kong*, 8 ASIA PAC. L. REV. 105 (2000); E. Eugene Clark, *Small Claims Courts and Tribunals in Australia: Development and Emerging Issues*, 10 U. TAS. L. REV. 201 (1991). מעניין שגם במדינות שאין בהן כיום בית משפט לתביעות קטנות עלה לדיון ציבורי במהלך התקופה האמורה הרצון לעגן את הקמתו של טריבונל צרכני במתכונת דומה. הדוגמה המובהקת לכך היא אנגליה. כבר בסוף המאה החמש-עשרה (ובאופן מדויק, החל בשנת 1493) פעל בה ה-Court of Requests, כחלק מעקרונות ה-Equity. מעט מאוחר יותר, בתחילת המאה השש-עשרה (ובאופן מדויק, בשנת 1518), הקים המלך הנרי השמיני בלונדון את ה-Small Debts Court כחלק משיטת המשפט המקובל. שני אלה היוו אב טיפוס להקמתו המאוחרת של בית משפט שכל תכליתו עיסוק בתביעות אזרחיות ששווין המוניטרי נמוך. בשיטת המשפט האנגלית הדיון אינן בית משפט לתביעות קטנות, וכל התביעות עד לסכום של 10,000 ליש"ט נדונות בבתי

טריבונל זה תכלית מובהקת דומה: הנגשה מרבית של הליך משפטי אזרחי, תוך מימוש מרבי של זכויות מהותיות, למספר רב ככל האפשר של נמענים.⁴ הנגשה זו מאפשרת לתובעים מגוונים, גם לחלשים שביניהם, להשמיע את קולם במסגרת הזירה המשפטית, ומעניקה להם את ההזדמנות לעמוד על זכויותיהם, להשפיע על חייהם ועל חיי סביבתם, ואף להשתתף בעיצוב הסדר החברתי הקיים ומערך הכללים המשפטיים המכוננים אותו. בית המשפט לתביעות קטנות בישראל הוקם בשנת 1977.⁵ באופן שתואם את מגמת ההתפתחות העולמית של טריבונל זה, הוגדר בית המשפט לתביעות קטנות הישראלי בראשיתו כטריבונל שעיקרו טיפול בתביעות צרכניות.⁶ לאורך השנים הורחבה תכלית זו,

המשפט המקומיים (County Courts) במסגרת מסלול התביעות הקטנות (small claims track). עם זאת, ובדומה למקומות אחרים בעולם, גם באנגליה החלה בשנות השבעים של המאה העשרים מגמה ציבורית ברורה שביקשה לייחד לתביעות בעלות ערך כספי נמוך, בעיקר בהקשר צרכני, הליך נוח לניהול וטריבונל נוח לפעולה. ראו Kim Economides, *Small Claims and Procedural Justice*, 7 BRIT. J.L. & SOC'Y 111 (1980).

Steven Weller, John C. Ruhnka & John A. Martin, *American Small Claims Courts*, in SMALL CLAIMS COURTS: A COMPARATIVE STUDY 5 (Christopher J. Whelan ed., 1990).

צו שיפוט בתביעות קטנות (הסמכת בית משפט), התשל"ז-1976, ק"ת 445, הסמיך את תחילת פעילותו של בית המשפט החל ב-1 בינואר 1977. תאריך זה נדחה ל-1 בפברואר ואחר כך ל-1 באפריל אותה שנה, אז הוחל בקבלת תביעות (ראו, בהתאמה, צו שיפוט בתביעות קטנות (הסמכת בית משפט שלום) (תיקון), התשל"ז-1976, ק"ת 666, וצו שיפוט בתביעות קטנות (הסמכת בית משפט שלום) (תיקון מס' 2), התשל"ז-1977, ק"ת 780). הדיון בתיקים עצמם החל ב-1 במאי 1977. שנת הקמה זו אינה מקרית. היא מהווה את נקודת הסיום של העשור השלישי לקיומה של המדינה – עשור שהתאפיין, בין השאר, בעלייתן וביצורן של תנועות אזרחיות שונות שחרתו על דגלן את חיזוק כוחו של הצרכן הישראלי וטיפולו מקומו המרכזי של "האזרח הפשוט מן הרחוב" בציבוריות הישראלית, ובעיקר בהתעצמות השפעתם של מי שהביאו למרכז ההווה החברתית את קולו של ציבור שולי ומודר אשר עד לאותה תקופה לא נשמע ברמה. להרחבה ראו צבי צמרת וחנה יבלונקה "העשור השלישי, עשור של תפניות משמעותיות" **העשור השלישי: תשכ"ח-תשל"ח** (צבי צמרת וחנה יבלונקה עורכים 2008).

הדברים בלטו כבר בהצעת החוק, שבה נאמר כי בעל דין יהיה רשאי, ברשות בית המשפט, להיות מיוצג על ידי המועצה הישראלית לצרכנות. ראו ס' 6 להצעת חוק שיפוט בתביעות קטנות, התשל"ה-1975, ה"ח הממשלה 208, 209 (להלן: ה"ח הממשלה 208). מכיוון שסמכות זו הושמטה מנוסחו המקורי של החוק, היא עוגנה מעט מאוחר יותר בצו שיפוט בתביעות קטנות (ארגונים מייצגים), התשל"ז-1977. גם דברי ההסבר להצעת החוק עושים שימוש מפורש במילים "לקוח", מצד אחד, ו"ספקי מצרכים או שירותים", מהצד האחר. ראו דברי ההסבר לס' 5 לה"ח הממשלה 208, שם, בעמ' 209. יתרה מזו, שני תיקוני החקיקה הראשונים שהעבירה הכנסת בנוגע לסמכותו של בית המשפט לתביעות קטנות אך חיזקו רושם זה. הראשון הבהיר בדברי ההסבר כי בהקמתו של טריבונל זה "...ניתן יהא לשים קץ לכל הקשיים העומדים בפני הצרכנים דווקא כשמדובר בסכומים קטנים". ראו דברי ההסבר להצעת חוק שיפוט בתביעות קטנות (תיקון), התשל"ז-1977, ה"ח 206, 206. התיקון השני הוסיף לסמכותו של בית המשפט את הסעד הצרכני המובהק של מתן "צו להחלפת מצרך או לתיקונו או לביטול עסקה". ראו ס' 1(א)(2) להצעת חוק שיפוט בתביעות קטנות (תיקון מס' 2), התשמ"ג-1982, ה"ח הממשלה 16, 16. גם מלומדים שעסקו במהותו של טריבונל זה סמוך למעד

והוא נתפס כזירה דיונית בעלת פוטנציאל רחב לאפשר את הנגשת מערכת המשפט לכלל האזרחים, כמו גם לצמצם פערים כלכליים וחברתיים בשלל תביעות ובין מגוון מתדיינים.⁷

להבדיל מכמה טריבונלים דומים בעולם, ובמובחן מהליכים אזרחיים אחרים, בית המשפט לתביעות קטנות בישראל הוא זירה דיונית שבה ניתן לאפיין את זהותו של התובע עובר להגשת התביעה ולתחילת ההליך. כידוע, תובע זה הוא יחיד, דהיינו, פרט שאינו חברה או תאגיד מסחרי.⁸ בכל הליך משפטי אחר שמתנהל בערכאה שיפוטית

הקמתו היו נחרצים באשר להבנה זו. ראו גבריאלי קלינג "בית משפט לתביעות קטנות: חוק שיפוט בתביעות קטנות, תשל"ו-1976" הפרקליט ל 520, 520 (1976) ("בית המשפט לתביעות קטנות נועד מלכתחילה לשרת את צבור הצרכנים. המחשבה היתה להעמיד כלי יעיל וזול לרשותו של הצרכן..."); סיני דויטש "בית המשפט לתביעות קטנות כמגן הצרכן" **עיוני משפט** ח 345, 351-346 (1981).

7 רע"א 7064/17 ארד נ' מנקס אונליין טריידינג בע"מ, פס" 12 (אר"ש 11.12.2018); רע"א 292/93 סרבו נ' ע. אופק בע"מ, פ"ד מח(3) 177, 191 (1994).

8 ס' 60 (א) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"ד-1984. שורש העניין הוכרז כבר בדיון שנערך בכנסת לקראת הקריאה הראשונה על נוסח החוק שהסמיך את פעילותו של בית המשפט לתביעות קטנות, שם חזר שר המשפטים (שהניח את הצעת החוק על שולחן הכנסת) והדגיש כי "יחיד" הוא בשר-ודם", ואף הוסיף כי "הכוונה היא שרק אדם בשר-ודם, ולא תאגיד ולא גוף משפטי, יוכל לתבוע בבית-משפט זה... גופים אלה – בתי-המשפט פתוחים לפניהם, אבל בתי-משפט רגילים בהליכים רגילים". לדיוני הכנסת לקראת הקריאה הראשונה של הצעת החוק ראו ד"כ 3.6.1975, 2870-2886 (הציטוט הראשון מצוי שם, בעמ' 2873, והציטוט השני מצוי שם, בעמ' 2886). מטרתה של הוראה זו עלתה גם היא כבר באותו דיון ראשוני במליאת הכנסת, כמו גם בהצעת החוק עצמה (ראו דברי ההסבר לה"ח הממשלה 208, לעיל ה"ש 6, בעמ' 208). מחקרים אמפיריים שנערכו לאורך השנים בארצות הברית ובקנדה הראו באופן מובהק כי מקום שלא הוגבלה זכות התביעה בטריבונל זה ליחידים בלבד, החלו חברות מסחריות לעשות בו שימוש מסיבי ועקיב לצורך הגשת תביעות חוב, תוך ניצול עובדת היות ההליך זול, מהיר ונטול פרוצדורות משפטיות מורכבות. להרחבה בעניין מחקרים אלו (שחלקם קדמו להקמתו של בית המשפט הישראלי לתביעות קטנות וחלקם נערכו עשורים לאחר הקמתו) ראו MARC W. PATRY, VERONICA STINSON & STEVEN M. SMITH, EVALUATION OF THE NOVA SCOTIA SMALL CLAIMS COURT: FINAL REPORT TO THE NOVA SCOTIA LAW REFORM COMMISSION 9-10 (2009), <https://did.li/XoUgT>; Robert J. Hollingsworth, William B. Feldman & David C. Clark, *The Ohio Small Claims Court: An Empirical Study*, 42 U. CIN. L. REV. 469, 478-479 (1973); Bruce Zucker & Monica Her, *The People's Court Examined: A Legal and Empirical Analysis of the Small Claims Court System*, 37 U.S.F. L. REV. 315, 341 (2003); Kai Hildebrandt, Brian McNeely & Peter P. Mercer, *The Windsor Small Claims Court: An Empirical Study of Plaintiffs and Their Attitudes*, 2 WINDSOR Y.B. ACCESS TO JUST. 87, 96-98 (1982); Seana C. McGuire & Roderick A. Macdonald, *Small Claims Courts Cant*, 34 OSGOODE HALL L.J. 509, 546 (1996). ייחודה של זכות התביעה בבית המשפט לתביעות קטנות בישראל לבני אדם בלבד בא אפוא ללמוד מהניסיון האמור, ולנטרל אפריורית את הנסיונות הפוטנציאליים של תאגידים כלכליים לעשות בטריונל זה שימוש מסחרי שוטף. הצעת החוק המסמיכה את קיום בית המשפט לתביעות

אחרת כלשהי קיימת יותר מאפשרות אחת בהקשר מיהותי זה.⁹ ידיעה אפריורית ושיטתית זו הנביעה כמה מאפיינים דיוניים ומהותיים ייחודיים של הליך משפטי מובחן זה, אשר כל כולם מיועדים לממש את ייחודיותו של הטריבונל ואת תכלית ההנגשה העומדת ביסוד הקמתו.¹⁰ כבכל דיון משפטי אחר, גם בבית המשפט לתביעות קטנות נדרש תשלום אגרה בעת הגשת התביעה.¹¹ כבכל טריבונל אחר, גם כאן התובע רשאי לפנות לבית המשפט עם הבאת התביעה ולבקש פטור מתשלום האגרה.¹² לצורך כך עליו להצביע על שני תנאים: הראשון הוא כלכלי, ועיקרו "שאין ביכולתו של המבקש לשלם את האגרה";¹³ השני הוא משפטי, ובמסגרתו עליו להראות כי "ההליך מגלה

קטנות מציינת את הדברים במפורש. ראו דברי ההסבר לה"ח הממשלה 208, לעיל ה"ש 6, בעמ' 208 ("הוראות אלה הן פרי נסיון של הפעלת בתי משפט לתביעות קטנות בארצות הברית במשך ששים שנה. נתברר שבתי משפט אלה נוצלו דווקא בידי החברות הגדולות כמכשיר לגביה מהירה וזולה של תשלומים המגיעים להן. לרשות החברות עומד, בדרך כלל, צוות עובדים הכולל משפטנים המייצגים אותן בתביעות וכנגדן עומד האזרח לבדו, חסר אונים. משום כך מוצע שלא יהיה תובע בבית משפט לתביעות קטנות אלא יחיד"). דברים דומים נאמרו על ידי שר המשפטים בדיון שנערך במליאת הכנסת לקראת הקריאה הראשונה על נוסח החוק. ראו ד"כ 3.6.1975, 2886.

9 דוגמה מובהקת לדברים ניתן למצוא בהליך האזרחי התקני. הליך זה מתאפיין בעיוורון אפריורי באשר לזהותם ומיהותם של הגורמים השונים הנוטלים בו חלק כתובעים או כנתבעים. מכיוון שכך, עוצבו כללי הדיון האזרחי כך שלנוכח אי-ידיעה זו יאפשר ההליך, מתחילתו ולאורך כל שלביו, איזון בין ערכים מהותיים שונים. להרחבה באשר ליישומם של הדברים בנקודת ההתחלה ובנקודת הסיום של ההליך האזרחי החדש בישראל, ראו אסף טבקה "פרדיגמת מערך כתבי הטענות בסדר הדין האזרחי החדש: מאפיינים דיוניים ומהותיים" **משפטים על אתר** יח 43 (2021) (להלן: טבקה "פרדיגמת מערך כתבי הטענות"); אסף טבקה "פרדיגמת מערך הערעור בסדר הדין האזרחי החדש: מאפיינים דיוניים ומהותיים" **חוקים יט** (צפוי להתפרסם).

10 לפירוט על אודות מאפיינים אלו ראו טל חבקין ויגאל נמרודי **התביעה הקטנה** 27–63 (2017). תכליתם של מאפיינים אלו היא לעצב הליך משפטי פשוט, מהיר וזול בהשוואה לשאר ההליכים המשפטיים. האמצעים העיקריים שנבחרו לצורך כך הם הגבלת סמכותו של בית המשפט לתביעות בסכומי כסף נמוכים, עיצוב מסגרת דיונית גמישה ודיני ראיות מרוככים, איסור ייצוג מקצועי, ומתכונת בירור אקטיבית החותרת לסיום מהיר של הסכסוך תוך שימת דגש בהסכמה. לדיון בכל אלה, ובמאפיינים מובחנים נוספים, ראו שם.

11 תק' 6(א)(1) לתקנות שיפוט בתביעות קטנות (סדרי דין), התשל"ז-1976 (להלן: תקנות השיפוט). בהליך מובחן זה, שתכליתו הנגשת מערכת המשפט לנמעניה, נקבעה אגרת משפט נמוכה ביחס לשאר ההליכים האזרחיים. בעוד בשאר ההליכים מדובר ב-2.5% מסכום התביעה המבוקש, בתביעה קטנה סכום האגרה עומד על 1% בלבד משווי התביעה (אך לא פחות מ-50 ש"ח). ראו שם, בתק' 6(א)(1)–(2). מכיוון שסכום התביעה המרבי בהליך זה הוא 39,900 ש"ח (ס' 60(א)(1) לחוק בתי המשפט), סכום האגרה המרבי עומד בהתאמה על 399 ש"ח (הנתונים נכונים לאוגוסט 2026).

12 תק' 6(ב) לתקנות השיפוט מחילה בהקשר זה את הוראת תק' 14 לתקנות בתי המשפט (אגרות), התשס"ז-2007 (להלן: תקנות האגרות).

13 תק' 14(ג) לתקנות האגרות.

עילה¹⁴. שני תנאים אלו הם מצטברים¹⁵, ועל התובע מבקש הפטור מוטל להוכיח את קיומם¹⁶.

מערכת המשפט הישראלית מתאפיינת בפרדיגמת פטור מאגרה מצומצמת וצרה. פרדיגמה זו היא תוצאה של שתי הצדקות. האחת היא כלכלית, ומהותה בטיעון שלפיו תשלום האגרה מרים תרומה בעלת ערך למימון הוצאותיה של מערכת המשפט בכלל ולמימון ההליך האזרחי מושא תשלום זה בפרט¹⁷. האחרת היא מניעתית, ומהותה בטיעון שלפיו תשלום אגרה בהיקפים גבוהים ירתיע הגשת תביעות סרק טורדניות ותביעות שסכומן מנופח ומוגזם¹⁸. מחקר שערכו הח"מ הראה כי שתי הצדקות אלו לוקות עמוקות – הן רעיונית והן מעשית¹⁹. אך עיקר הביקורת על ההצדקות האלה בהקשר הנוכחי נוגעת ברלוונטיות המועטה שלהן להליך התביעה הקטנה: תשלום מאות אחדות של שקלים, כמקובל בהליך מובחן זה, אינו רכיב נדרש ובעל ערך אמיתי במימון כלל הוצאותיה של מערכת המשפט ובמימון הדיון בבית המשפט לתביעות קטנות; ובהמשך לכך, וכפי שיפורט מייד, רוב מובהק של התובעים בהליך זה הם הדיוטות נעדרי ייצוג, וככאלה הם אינם נוטים להעריך נכוחה את סיכויי תביעתם באופן שתואם את התבוננותו של בית המשפט על הדברים, דהיינו, בדרך שיש בה כדי להעניק משקל של ממש לטיעון המניעתי שצוין לעיל.

אך חשוב מאלה, בית המשפט לתביעות קטנות הוא מרחב המתאפיין בהתאמת הכניסה אליו והדיון בו למנעד רחב מאוד של מתדיינים, ולכן הוא חותר לפשטות מרבית, לפתיחות ולזמינות. מכיוון שכך, אפשרות קבלת הפטור בטריונל מובחן זה ובהליך המשפטי המתקיים בו היא חשובה לאין ערוך: היא מבטאת את הערך של נגישות המשפט, היא משקפת את מיצוב בית המשפט כזירה מרכזית וחשובה במתן סעדים

14 שם.

15 רע"א 8368/22 פלוני נ' יחידת הסיוע המשפטי – מחוז דרום, פס' 9 (אר"ש 20.3.2023); רע"א 7889/15 סאלם נ' מדינת ישראל, פס' 10 (אר"ש 10.12.2015); רע"א 7659/14 משטרת ישראל נ' רופל, פס' 4 (אר"ש 11.2.2015).

16 בשג"ץ 3320/11 מעוז נ' הנהלת בתי המשפט 4 (אר"ש 11.5.2011) ("...מי אשר מבקש שהציבור יממן באופן מלא את ההליך המשפטי בו הוא רוצה לנקוט, עליו נטל ההוכחה לקיומן של התנאים הקבועים בתקנות. המבקש שהקופה הציבורית תישא לבדה בהליכי משפטו צריך לפרוש בפני בית המשפט תשתית עובדתית מלאה ביותר ועדכנית בדבר מצבו הכלכלי בהתאם לדרישת התקנות"); רע"א 4014/10 מונדז נ' בירן, פס' 9 (אר"ש 21.9.2010).

17 להרחבה על אודות הטיעון המימוני ראו עניין מעוז, לעיל ה"ש 16, בעמ' 2; ע"א 8974/04 פלוני נ' פלוגית, פ"ד נט(4) 721, 723–724 (2005).

18 להרחבה על אודות הטיעון המניעתי ראו רע"א 2623/02 סיס עיצוב ויהוט ציבורי בע"מ נ' בזק החברה הישראלית לתקשורת בע"מ, פ"ד נו(1) 717, 720 (2002); ע"א 10537/03 המרכז לגביית קנסות, אגרות והוצאות נ' יש-גד תעשיות לחשתית (1993) בע"מ, פ"ד נט(1) 642, 648 (2004); רע"א 10498/06 מגדלי ישי חברה לבניין בע"מ – בפירוק נ' עיריית תל אביב-יפו, פס' ד(2) (אר"ש 30.1.2007).

19 ראו אסף טבקה ואור דפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי: ניתוח תיאורטי ואמפירי" משפטים נד 801 (2026) (להלן: טבקה ודפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי").

למספר רב של נמענים, והיא מאפשרת צמצום פערים חברתיים וכלכליים, ובעיקר צמצום שעתוקם לזירה הדיונית. כזכור, אלה בדיוק תכליות הקמתו של בית המשפט לתביעות קטנות, בבחינת ההיגיון המרכזי שעומד ביסוד פעילותו.

עד כמה הכרה זו מקבלת ביטוי במציאות? כיצד בית המשפט לתביעות קטנות פוסק בבקשות פטור מאגרה המוגשות אליו? מתי, ככלל, הוא מקבל או דוחה בקשות אלו? והאם ניתן להצביע על דפוסי פעולה שמאפיינים את פסיקתו בסוגיה זו?

מאמר זה יבקש לענות על שאלות אלו. הוא יבחן את הזירה הדיונית הסמויה מן העין שבמסגרתה סוגיה זו עולה, יציג את נמעניה השונים, ויאפשר הבנת עומק באשר לאופני ההתנהלות השיפוטית בה. על מנת לעשות כן, המאמר מחולק לשלושה חלקים. בחלקו הראשון הוא יציג נתונים אמפיריים מלאים (הווה ואומר, לא באמצעות מדגם מייצג) של כל ההחלטות בעניין הפטור מאגרה שנתן בית המשפט לתביעות קטנות מ-1.1.2010 עד 1.1.2025 ואשר פורסמו במאגרים השונים. נתונים אלו יאפשרו לנו לעמוד באופן ברור, כעניין של עובדה, על התשובות לשאלות שהוצגו לעיל, בעיקר על אלה שעשויות להאיר את מספר הפעמים שבהן פטר בית המשפט את המבקשים בהליך זה מתשלום האגרה, כמו גם את הפרמטרים שעומדים לנגד עיניו בהכרעות אלו.

בחלקים השני והשלישי יציע המאמר שני הסברים אפשריים לנתונים שהוצגו בחלקו הראשון, בבחינת ביאור או פירוש של תמונת המצב העובדתית בנושא זה. חלקו השני של המאמר יציג הסבר המושתת על אפיון מיהותי של ההליך, כלומר, על זיהוי סוג השחקנים המצויים בעמדת מבקשי הפטור וסוג השחקנים המצויים בעמדת המשיבים על בקשת הפטור. פרק זה ייתן בשחקנים אלו סימנים ברורים, מבוססי נתונים אמפיריים, ויעמוד על היתרונות המוכנים של המשיבים בהליך זה ביחס לחסרונות המוכנים של המבקשים בו. אף שהיה אפשר לשער שחלוקה מיהותית זו תאפשר ביאור תקף למספרים שהוצגו בחלקו הראשון של המאמר, יראו הנתונים שיוצגו בפרק זה כי הלכה למעשה אפיון סוג השחקנים בהליך התביעה הקטנה אינו מסביר נכוחה את המצריך הסבר, ולכן יש צורך להציע מסד רעיוני אחר שיהיה בו כדי להבהיר את הדברים.

חלקו השלישי של המאמר יבקש להציע הסבר כזה, ובכלל זה לבאר את הנתונים שהופיעו בחלקו הראשון. הסבר זה, כך יטען הפרק, מצוי באפיון מהותי של ההליך, כלומר, בזיהוי דפוסים הליכיים ושיפוטיים שיש בהם כדי לעצב את הזירה הדיונית מושא המחקר באופן שמעניק יתרון מובנה למשיבים בהליך באשר הם ויוצר חסרון מובנה לכלל המבקשים בו. במסגרת זו יבחן המאמר פרקטיקות שיפוטיות שבית המשפט לתביעות קטנות מחיל – הן כאלה אשר ייחודיות לו והן כאלה שהוא שואב מהליכים שמתקיימים בטריבונלים אחרים – ויעמוד על האופנים שבהם יש בתמות אלו כדי להסביר את הנתונים המספריים שהוצגו בתחילתו. בכלל זה יגלה הדיון פרדוקס: זירה שיפוטית שתכליתה הנגשת המשפט מאמצת פרקטיקות רבות שמנביעות את צמצומה של הנגשה זו.

זו הסיבה שבגינה יבקש חלקו הרביעי והאחרון של המאמר להציע קווי מתאר של תיקון אפשרי צופה פני עתיד. במסגרת זו יבקש המאמר לחשוב על האופנים השונים שבהם יהיה אפשר לעצב מחדש זירה דיונית זו, למצער באופן שיניח את התשתית

המושגית והרעיונית להבנת דרכי עיצובו הרצויות של מנגנון הפטור בהליך מובחן זה. דיון זה יבקש אפוא להטמיע לא רק את הצורך בשינוי המצב הקיים, אלא אף את הכלים הרעיוניים והמעשיים לגיבושו.

לדיון זה, על נדבכיו השונים, יש חשיבות מעבר להעמקת ההכרה של האופנים והעקרונות שלאורם אנו מבינים את מנגנון הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות. במישור יסודי יותר הוא יאפשר הבנה באשר לפוטנציאל המימוש של ערך הנגישות בטריבונול זה, כלומר, הוא יבחן עד כמה בית המשפט לתביעות קטנות אכן מממש את התכלית המכוננת אותו. דיון מסוג זה הוא משמעותי לא רק לנוכח ההיגיון המארגן של טריבונול זה, אלא גם ובעיקר משום שפעילותו השיפוטית אינה חשופה כמעט לביקורת שיפוטית²⁰ או מחקרית.²¹ הדיון שלהלן יציע אפוא הן תמונת מצב מלאה של הזירה הדיונית מושא המאמר והן אמצעים לחשיבה ביקורתית על אודות הנגשת המשפט בטריבונול שזהו ייעודו. שני אלה יאפשרו גם את הנחת התשתית הרעיונית והמעשית לתיקון הנדרש במרחב דיוני זה במבט צופה פני עתיד.

20 על פסקי דין של בית המשפט לתביעות קטנות אין ערעור בזכות, והם ניתנים לערעור לפני בית המשפט המחוזי ברשות בלבד. ראו ס' 64 לחוק בתי המשפט. החלטה בעניין פטור מאגרה אינה "פסק דין", אלא "החלטה אחרת". בבית המשפט לתביעות קטנות אין אפשרות להגיש בקשת רשות ערעור על "החלטה אחרת". לפיכך, אם נדחתה בקשת הפטור מאגרה, על התובע להמתין לדחיית התביעה כולה, ואז לכלול בבקשת רשות הערעור על פסק הדין כולו גם בקשת רשות ערעור על ההחלטה בעניין הפטור מאגרה. ראו חבקין ונמרודי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 191. בית המשפט העליון קבע כי אמת המידה למתן רשות ערעור על החלטות של בית המשפט לתביעות קטנות "היא מחמירה במיוחד, כשרשות זו תינתן רק במקרים חריגים ביותר בהם נפל פגם מהותי הדורש את התערבותה של ערכאת הערעור". ראו רע"א 2095/15 **אולמי נפטון בת ים בע"מ נ' משיח**, פס' 4 (אר"ש 20.5.2015). ראו גם רע"א 1196/15 **אוריון נ' פורטל** (אר"ש 18.3.2015). רשות זו, כך קבע בית המשפט העליון, תינתן "במשורה שבמשורה" (רע"א 4570/16 **"אורון אסולין" תיירות, נופש, אירועים נ' בן חיים**, פס' 6 (נבו 5.9.2016)), למשל "במקרים של עוול זועק או שאלה משפטית בדרגת חשיבות גבוהה ביותר" (שם) או מקום שחלה "פגיעה בכללי הצדק הטבעי" (רע"א 2816/17 **דהרי נ' לוי**, פס' ט (אר"ש 10.5.2017)). ראו גם רע"א 4758/19 **ברזילי נ' גבאי**, פס' 4 (אר"ש 18.7.2019); רע"א 5623/18 **עיריית ירושלים נ' מור**, פס' 6 (אר"ש 9.8.2018).

21 ספורים הם המחקרים שבוחנים את פסיקתו ואופני פעילותו של בית המשפט לתביעות קטנות בעין ביקורתית. מדובר בתחום משפטי שהמחקר בו מועט באופן מובהק. למחקרים בולטים בתחום זה ראו אסף טבקה "בית המשפט לתביעות קטנות בישראל: מגמות רעיוניות, דיוניות ונורמטיביות בנוגע לאנשים החיים בעוני" **משפטים** מט' 213 (2019) (להלן: טבקה "בית המשפט לתביעות קטנות"); שמואל בכר ואבישי קליין "פרדוקס הייצוג והכוח בבית המשפט לתביעות קטנות? על תביעות ביטוח, פערי כוחות וכך רגלו של השופט" **הפרקליט** נ' 327 (2010).

פרק א: אפיון אמפירי – הכרעותיו של בית המשפט לתביעות קטנות בבקשות פטור מאגרה

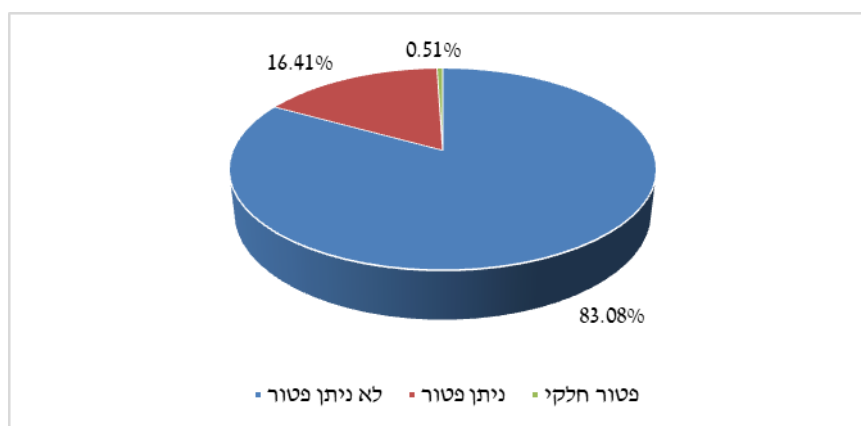
על מנת לבחון את יחסו של בית המשפט לתביעות קטנות לבקשות פטור מאגרה, נסקרו ההחלטות השיפוטיות שהכריעו בעניין זה ופורסמו באתרים "נבו", "תקדין" ו"נט המשפט". מדובר בכלל ההחלטות שהתקבלו בין 1.1.2010 ל-1.1.2025 ופורסמו במאגרים האמורים, ולא במדגם מייצג. מבין ההחלטות שנאספו בחיפושים השונים, בחיתוכים השונים ובהצלבות המידע השונות, נסקרו וקוטלגו לצורך המחקר הנוכחי אלה שעלו בקנה אחד עם המאפיינים הבאים: ההחלטה עוסקת בבקשת פטור מתשלום אגרה בפתיחתו של הליך תביעה קטנה, העולה כתנאי לקיומו של דיון משפטי ראשון (דהיינו, כדרישת סף לצורך מימוש עילה לכאורית) לנוכח עוני או מצב כלכלי קשה של התובע (להבדיל מעילות סטטוטוריות המופיעות בתקנות האגרות).²²

מכלל ההחלטות שנאספו סוננו כאלה שנמצאו לא רלוונטיות, בדרך כלל מכיוון שלא היה אפשר ללמוד מהן דבר בנוגע ליחסו של בית המשפט לסוגיה הנבחנת. כל פרטי ההחלטות הוזנו לטבלה וקודדו באופן אחיד לפי הפרמטרים הבאים: זהות בעלי הדין (ובפרט שאלת היותם שחקנים חוזרים או שחקנים מזדמנים בהליך המשפטי), אפיון הסכסוך בין הצדדים (ובפרט עילת התביעה), עילת הבקשה לפטור מאגרה (לרבות הפעולות שנקט המבקש בנוגע לבקשה זו או המסמכים שהוא צירף לבקשתו), יחסו של בית המשפט לבקשת הפטור (ובפרט יחסו לפעולות או למסמכים האמורים, כמו גם דרישותיו העקרוניות לצורך אישור הבקשה), וכמובן החלטת בית המשפט במובן התוצאתי (דהיינו, קבלת הבקשה או דחייתה). בסוף התהליך אוגם המידע, ומתוכו נגזרו הנתונים המופיעים להלן.

22 ודוק: הנתונים שיוצגו להלן מבטאים את יחסו של בית המשפט לתביעות קטנות אל תובעים מבקשי פטור מאגרה שכבר הגיעו לקו הכניסה אל ההליך, דהיינו, עברו את כל המשוכות הכלכליות, התרבותיות, התודעתיות, הפוליטיות והגאוגרפיות שחוסמות את דרכם של מתדיינים חלשים מבחינה כלכלית עובר להגשת תביעה בבית המשפט. לפירוש רבתי על אודות מחסומים אלו ראו Deborah L. Rhode, *Access to Justice*, 69 FORDHAM L. REV. 1785 (2001); Deborah L. Rhode, *Access to Justice: Again, Still*, 73 FORDHAM L. REV. 1013 (2004); יורם רבין "זכות הגישה לערכאות" *זכות חוקתית* 27–30 (1998); יובל אלבשן *זרים במשפט: נגישות לצדק בישראל* (2005); יובל אלבשן "נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט" *עלי משפט* ג 497 (2003). מסקנת הדברים פשוטה: מעבר לנתונים שיוצגו להלן, הנוגעים בתובעים שהגיעו אל שערי המשפט וביקשו פטור מאגרה על מנת להיכנס בהם, יש רבים שלא הגיעו כלל אל סף הדלת. אלה האחרונים לא נהיו תובעים, לא פנו בבקשת פטור מאגרה, וממילא אינם ניתנים לאיתור בנתונים שיוצגו להלן. נתונים אלו משקפים אפוא אך את הניתן למדידה לאחר ההתייצבות בשערי המשפט. פשיטא שהם אינם משקפים תופעה נרחבת בהרבה, המתאפיינת באי-היכולת להגיע אל קו הכניסה להליך, כמו גם באי-היכולת לאמור אותה בנתונים בני תוקף.

כפי שניתן לראות בנספח א, בתקופה הנבחנת פורסמו 195 החלטות של בית המשפט לתביעות קטנות המכריעות באופן ישיר בבקשת פטור מאגרה. מבין 195 מקרים אלו דחה בית המשפט 162 בקשות (83.08% מכלל הבקשות), קיבל 32 בקשות (16.41% מכלל הבקשות) והעניק פטור חלקי בבקשה אחת בלבד (0.51% מכלל הבקשות) (להמחשת הדברים ראו תרשים א). דחיית בקשת הפטור מתשלום אגרה היא אפוא נהוג שכיח מאוד בבית המשפט לתביעות קטנות, וקבלת הבקשה היא פעולה נדירה יחסית בטריבונל זה.

תרשים א: פילוח הכרעותיו של בית המשפט לתביעות קטנות בבקשות לפטור מאגרה

גם בהשוואה לנתונים הנוגעים בבקשות פטור בטריבונלים ובהליכים אחרים מדובר באחוזי דחייה חריגים, המצביעים על דפוס פעולה שמזיק פענח. כך, מחקרים מראים כי בין 1.1.2010 ל-1.1.2024 דחה בית המשפט השלום 73.49% מכלל בקשות הפטור מאגרה שהגיעו לפתחו, בית המשפט המחוזי דחה 63.69% מבקשות אלו, ובית המשפט העליון דחה 80.76% מהבקשות, שכולן נוגעות בהליך אזרחי ראשון, דהיינו, מהוות תנאי לכניסה להליך זה ודרישת קדם לניהולו.²³ יתרה מזו, מחקרים אלו אף מראים כי בתי המשפט השלום המחוזי והעליון עושים לא אחת שימוש בסמכות הנתונה להם להעניק לתובעים חלשים מבחינה כלכלית פטור חלקי מתשלום האגרה.²⁴ בפעולה זו בית המשפט מפחית את סכום התשלום הנדרש

23 לפירוט על אודות מחקרים אלו, כמו גם על הנתונים ודפוסי ההכרעה של בתי המשפט השלום, המחוזי והעליון, ראו טבקה ודפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי", לעיל ה"ש 19; אסף טבקה ואור דפוס "פטור מאגרה בערעור על סירוב יחידת הסיוע המשפטי במשרד המשפטים להעניק שירות: ניתוח תיאורטי ואמפירי" **מעשי משפט** טו 195 (2024).

24 תק' 14 (ג) לתקנות האגרות מסמיכה את בית המשפט "לפטור את המבקש מתשלום האגרה, כולה או חלקה". תק' 14 (ז) לתקנות האגרות ממשיכה רעיון זה ומרחיבה את בסיס סמכותו של בית המשפט לפעול בדרך זו.

לצורך הכניסה להליך, ובכך מקל על בעלי דין שהתשלום המלא מקים להם קושי כלכלי. לשם השוואה בין 1.1.2010 ל-1.1.2024 עשה כך בית משפט השלום ב-10.41% מכלל בקשות הפטור, בית המשפט המחוזי פעל כך ב-21.75% מהמקרים האמורים, ובית המשפט העליון קבע כך ב-15.4% מסך בקשות הפטור שבהן פסק.²⁵

לעומת זאת, בבית המשפט לתביעות קטנות ההכרעה בשאלת הפטור מאגרה היא בינרית רובה ככולה, בבחינת קבלת הבקשה במלואה או דחייתה כליל. פרט למקרה מתועד אחד בעשור וחצי האחרונים,²⁶ בית המשפט לתביעות קטנות נוטה באופן מובהק לא לעשות שימוש בסמכותו להפחית את סכום האגרה. אכן, להבדיל מדפוסי הפעילות המאפיינים את שאר הטריבונלים וההליכים, בית המשפט לתביעות קטנות אינו מקבל בקשות פטור מאגרה באופן חלקי בלבד. הכרעתו בעניין זה היא חד-משמעית, לשבט או לחסד. לשיטת בית המשפט, הליך התביעה הקטנה אינו דר בכפיפה אחת עם הכרעה שיש בה הפחתת סכום התשלום האמור או הוראה בדבר תשלומם בשלבים שונים ובזמנים שונים. מאפייניו של הליך מובחן זה – סכום התביעה המוגבל, סכום האגרה הנתפס כנמוך, אופיו המהיר של הדיון המשפטי, העדר הייצוג המקצועי – מנביעים לשיטת בית המשפט הצדקה רבתי לחיתוך ברור, בבחינת חיוב בתשלום מלא של האגרה או ביטולה.

כיצד ניתן להסביר נתונים אלו? מה עומד ביסוד מגמה שיפוטית זו, ומה מאפשר אותה? שני הפרקים הבאים יטענו כי המפתח להבנת מצב הדברים החרגי האמור יכול להימצא בשני מאפיינים דיוניים רוחיים בהליך המתקיים בבית המשפט לתביעות קטנות. האחד הוא מיהותי, ונוגע בזיהויים של מבקשי הפטור בהליך מובחן זה כשחקנים מזדמנים על פי רוב ובזיהויים של המשיבים בהליך זה כשחקנים חוזרים בדרך כלל. הפרק הבא יבחן טענה זו וישלול אותה. המאפיין האחר הוא מהותי, ועיקרו בדפוסים הליכיים ושיפוטיים שיש בהם כדי לעצב את הזירה הדיונית באופן שממקם את מבקשי הפטור בעמדה דיונית נחותה ביחס ליריביהם. הפרק השלישי יבחן טענה זו ויראה כי היא בת תוקף, דהיינו, כי אכן יש בה כדי לאפשר את ביאור הנתונים שהוצגו לעיל, כמו גם את הבנת הדפוסים המכוננים הליך אזרחי מובחן זה.

25 לדיון מפורט במגמה זו ראו טבקה ודפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי", לעיל ה"ש 19, בפרקים ב-ג.

26 ת"ק (תביעות קטנות רמ') 54029-07-24 סלע נ' מדינת ישראל (אר"ש 15.11.2024).

פרק ב: אפיון מיהותי – טיפולוגיה של צדדים²⁷

המקרב מבטו להליכים העוסקים בפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות יזהה כי לא רק המבקשים (המשמשים תובעים בהליך העיקרי) מאופיינים באופן אחיד (כחידים, דהיינו, כשחקנים מזדמנים בזירה זו);²⁸ גם ברוב המשיבים (המשמשים נתבעים בהליך העיקרי) ניתן לתת סימנים ברורים בכל הנוגע באפיון זיהויים בזירה משפטית זו, כמו גם בזירת ההליך האזרחי ככלל. כפי שניתן לראות בנספח ב, ניתוח ועיבוד של כלל 195 הליכי הפטור מאגרה מושא ענייננו מראים כי ב-126 הליכים (כלומר, ב-64.62% מכלל ההחלטות בהליך זה) המשיבים הם גופי משק מאוגדים, מאורגנים ומבוססים מבחינה חברתית וכלכלית, המהווים שחקנים חוזרים בהליך זה בפרט ובשדה המשפט ככלל. לנתונים אלו יש משמעות רבת ערך באשר לסיכוייהם של המשיבים המאופיינים כאמור להדוף את בקשות הפטור שהשחקנים המזדמנים התובעים אותם מגישים. עוצמתם של יתרונות אלו בולטת בסיטואציה הנוכחית בעיקר כאשר עסקינן ביתרון המובנה של השחקנים הממוסדים והחוזרים על אלה המזדמנים בקבלת מידע ובניהולו; ביכולת שלהם לדעת אפריורית מה הפסיקה דורשת ממבקשי הפטור להציג במסגרת בקשה זו וכיצד להציג מערך ראיתי זה באופן שעולה בקנה אחד עם הדרישות המקובלות; וכמובן ביכולת שלהם להכין את השטח באמצעות פעולות מקדימות, דוגמת הצגת מקרים מן העבר שבהם נדחו בקשות מסוג זה שהוגשו בנסיבות דומות.²⁹

עמדת היתרון הדיוני המשמעותי שהמשיבים האמורים מחזיקים בה ביחס למבקשי הפטור בהליך זה היא אפוא תוצר ישיר של מקצועיות ובקיאיות, הנובעות מעצם חזרתם להליך זה שוב ושוב. חזרתיות זו מאפשרת להם להכיר את הליך בקשת הפטור, סדרו, מבנהו ותנאיו על בוריים. ידע זה, יחד עם הכרת הדין שהאירוע הנקודתי מושא הבקשה

27 המינוח והנפקות הנובעת ממנו ניזונים מהחיבור הקלסי מארק גאלאנטר "מדוע 'אלה שיש להם' נוטים להצליח: הרהורים על גבולות השינוי המשפטי" **מעשי משפט** ד 15 (2011).

28 הנתונים שנאספו לצורך מחקר זה מנביעים שתי הערות אנקדוטליות בהקשר הנוכחי. ראשית, המחקר זיהה הליך אחד שבו שימשה חברה (דהיינו, ישות שאינה אדם) כתובעת. מדובר בת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 9558-04-16 **מ.ע.ל בע"מ נ' שלוחת שרון הונאה כפ"ס משטרת ישראל** (אר"ש 6.4.2016). בהחלטת בית המשפט לא נמצא הסבר למצב דברים זה, שכידוע אינו עולה בקנה אחד עם הוראות הדין. שנית, איסוף הנתונים העלה כי יש תובע יחיד שעושה שימוש חוזר בבית המשפט לתביעות קטנות, ובהקשר מושא ענייננו אף מבקש פטור מאגרה מספר רב של פעמים. מדובר במייק ואן קול, שעל שמו רשומים מאות רבות של הליכים במגוון טריבונלים משפטיים, ואשר בית המשפט העליון כבר הוציא נגדו צו חוסם, תוך שהוא מגדירו "מתדיין סדרתי, המטריד את בית המשפט בבקשות שאין להן יסוד בדין, גורם לבזבוז של זמן שיפוטי ומתנסח בדרך שאינה הולמת פנייה לערכאות". ראו בג"ץ 668/14 **ואן קול נ' מדינת ישראל**, פס' 4 (אר"ש 14.8.2014). בהקשר מושא ענייננו ספק עד כמה ניתן להגדיר מבקש זה שחקן מזדמן. לצורך מחקר זה סווג בעל הדין האמור כשחקן חוזר.

29 להרחבת הדברים ראו גאלאנטר, לעיל ה"ש 27, בעמ' 17-18.

סב סביבו, מאפשר למשיבים ליטול אירועים ופעולות שביצעו מבקשי הפטור, לתרגמם לכלל נרטיב משפטי מקובל, ולתבנת אותם לתוך דוקטרינות נורמטיביות רווחות שביית המשפט מורגל בהבנתן.³⁰

שחקנים מזדמנים בבית המשפט לתביעות קטנות אינם חולקים היבטים מקצועיים אלו. פעמים מבקשים תובעים מסוג זה מגיעים אל הליך בקשת הפטור מבלי להכיר אותו כלל. הפסיקה הרבה שדוחה בקשות אלו לנוכח אי-עמידה בתנאי הפטור מעידה כי מבקשים אלו אינם בקיאים בשלביו של ההליך, בדרך הפעולה הרצויה בו, ובדרישות השונות שהם אמורים לעמוד בהן במסגרתו. להבדיל מהמשיבים, הם אינם מופיעים בבית המשפט באופן תדיר, אינם מכירים את דרך החשיבה המאפיינת את הדיסציפלינה המשפטית, ואינם יכולים לצפות את התנהגותם של השופטים שבקשתם מגיעה אליהם ואת תגובותיהם, דרישותיהם ואמירותיהם.³¹

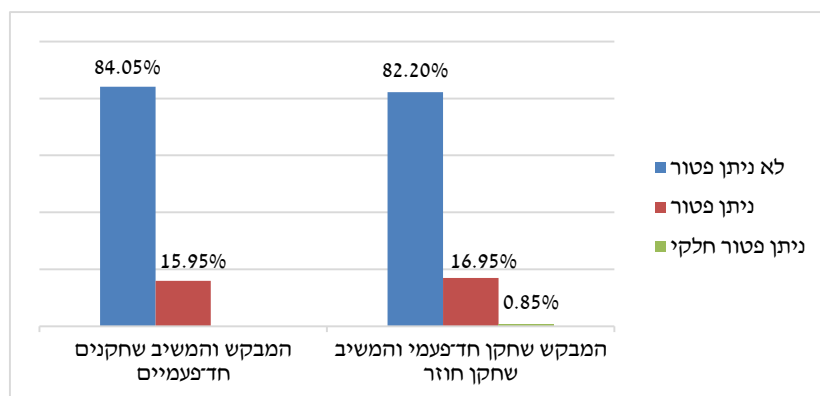
הדעת נותנת אפוא כי המשיב הממוסד והחוזר בהליך הבקשה לפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות ייהנה מיתרון מובנה על מבקש הפטור המזדמן. יתרון לכאורי זה אמור להנביע עמדה דיונית עדיפה, אשר תבוא לידי ביטוי מעשי בהיקף דחייה של בקשות פטור שיהיה גדול באופן מובהק ביחס לבקשות פטור שבהן גם המשיב הוא שחקן מזדמן, דהיינו, ביחס למצב דברים שבו שני הצדדים בהליך זה אינם שחקנים חוזרים.

30 שם. כך, למשיבים אלו יש היכולת לתבנת את התנהלותו הכלכלית של המבקש ככזו שמתאפיינת בהוצאות כספיות שהן בבחינת מותרות. הסיבה לצעד כזה היא העובדה שפסיקת בית המשפט לתביעות קטנות רואה התנהלות כזו כמאיינת את ההצדקה לקבלת פטור מתשלום האגרה. יתרה מזו, למשיבים אלו יש אף היכולת לנתב את בקשת הפטור לכיוון אי-פעילות מספקת של המבקש בגיוס כספי האגרה מקרוביו. גם כאן הסיבה לצעד כזה היא נטיית בית המשפט לדחות בנסיבות כאלה בקשות פטור. תמות אלו, שהן רק שתיים מני רבות, ממחישות את היתרון הצומח למשיבים מהיותם שחקנים חוזרים בהליך זה. עובדה זו מאפשרת להם לתבנת את הנרטיב של הדיפת בקשת הפטור באופן שביית המשפט מורגל בהבנתו. בפרק הבא במאמר ייבחנו תמות אלו באופן שיטתי.

31 מחקרים מראים כי תובעים רבים בבית המשפט לתביעות קטנות מביאים את דברם "באופן מגומגם, לא מאורגן, חלקי וחסר מבחינה עובדתית ומשפטית, באי-סדר משווע המערב עובדות, מחשבות, תחושות ורצונות, פעמים רבות מבלי לדעת את הזכויות המוקנות להם בהליך ומבלי להכיר את כללי הדיון הנוהגים בטריבונל זה" (טבקה "בית המשפט לתביעות קטנות", לעיל ה"ש 21, בעמ' 234). מולם מופיעים פעמים רבות משיבים ששבים וטוענים בהליך זה (לעיתים באמצעות מייצגים מקצועיים), ואשר אופן הצגת דברם מתאפיין ברהיטות ובבקיאות בדין (להרחבה ראו שם). בהקשר זה יצוין כי מחקרים אמפיריים שנערכו בבתי משפט לתביעות קטנות המתקיימים בתצורה דומה לזו המתקיימת בישראל מראים כי אימוצה של שפה משפטית מקצועית ושימוש תדיר בנרטיב משפטי מקובל מעלים באופן משמעותי את הסיכויים לשכנע את בית המשפט באמינותם ובנכונותם של הדברים אשר נאמרים ומוצגים לפניו. להרחבה ראו William M. O'Barr & John M. Conley, *Litigant Satisfaction Versus Legal Adequacy in Small Claims Court Narratives*, 19 LAW & SOC'Y REV. 661, 662, 698 (1985).

אולם הנחה זו נסתרת ככל שהדברים אמורים בהליך בקשת הפטור מתשלום אגרה בבית המשפט לתביעות קטנות.³² כאמור, הנתונים שנאספו לצורך מחקר זה מראים כי בקרב 195 בקשות הפטור מאגרה שהוגשו בבית המשפט לתביעות קטנות מ-1.1.2010 עד 1.1.2025 קיימות שתי קטגוריות עיקריות שרלוונטיות להשוואה הנוכחית: 69 הליכים שבהם הן המבקש והן המשיב הם שחקנים מזדמנים, ו-118 הליכים שבהם המבקש הוא שחקן מזדמן והמשיב הוא שחקן חוזר. אלא שמתברר כי אי-אפשר להצביע על פער בין שתי הקטגוריות בשיעור הבקשות הנדחות. כך, כאשר מדובר במקרים שבהם שני בעלי הדין מאופיינים כשחקנים מזדמנים, נדחו 58 בקשות מבין ה-69 שהוגשו (דהיינו, 84.05%); במקביל, כאשר מדובר במקרים שבהם המבקש הוא שחקן מזדמן והמשיב הוא שחקן חוזר, נדחו 97 בקשות מבין ה-118 שהוגשו (דהיינו, 82.20%) (להמחשה ולהשלמת נתוני ההתפלגות ראו תרשים ב).

תרשים ב: פילוח הכרעותיו של בית המשפט לתביעות קטנות בבקשות לפטור מאגרה לפי מיהות הצדדים

עינינו הרואות: בית המשפט לתביעות קטנות דוחה בקשות פטור מאגרה בהיקף נרחב, כמעט גורף, במנותק משאלת מיהותם של בעלי הדין. הן כאשר מדובר בשני בעלי דין המאופיינים באופן דומה כשחקנים מזדמנים, והן כאשר מתקיים פער מובנה ביניהם מקום שהמבקש הוא שחקן מזדמן בעוד המשיב הוא שחקן חוזר, בקשות הפטור נידונות לדחייה בהיקפים דומים מאוד.

32 למחקרים קודמים שבחנו באופן אמפירי את הנחת המוצא שעמדה ביסוד מחקרו של גאלאנטר, על מנת לבדוק את תוקפה בהליכים או טריבונלים מובחנים, ראו Donald Songer, Ashlyn Kuersten & Erin Kaheny, *Why the Haves Don't Always Come Out Ahead: Repeat Players Meet Amici Curiae for the Disadvantaged*, 53 POL. RSCH. Q. 537 (2000); Yoav Dotan, *Do the "Haves" Still Come Out Ahead? Resource Inequalities in Ideological Courts: The Case of the Israeli High Court of Justice*, 33 LAW & SOC'Y REV. 1059 (1999).

מיהות בעלי הדין אינה מהווה אפוא הסבר בר תוקף לנתונים בנוגע להיקפי הדחייה והקבלה של בקשות פטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות. נדרש לפיכך הסבר אחר שיעמוד במרכז הבמה. על הסבר זה להיות מנותק משאלת הזהות או המיהות של בעלי הדין בהליך זה, ותחת זאת להתמקד במתרחש בנכחי ההליך של בקשת הפטור בזירה דיונית זו.

בדיוק בכך יבקש להתמקד הפרק הבא של המאמר. פרק זה יצביע על הסבר אחר לנתונים שהוצגו לעיל, הפעם כזה שיש בו כדי לבאר ולהאיר את מהותם של נתונים אלו. הסבר זה יתמקד באפיון מהותי של הליך בקשת הפטור בבית המשפט לתביעות קטנות, כלומר, בזיהוי דפוסים הליכיים ושיפוטניים שיש בהם כדי לעצב את הזירה הדיונית האמורה באופן שיוצר חיסרון מובנה למבקשים בהליך ובמקביל מעניק יתרון מובנה לכלל המשיבים בו, יהיו אשר יהיו.

פרק ג: אפיון מהותי – כללי המשחק של הזירה הדיונית

התבוננות עומק בהכרעות של בית המשפט לתביעות קטנות בעניין פטור מאגרה חושפת דפוסים הליכיים ושיפוטניים שמעצבים את הזירה הדיונית האמורה באופן שמצריך פענוח. כפי שנראה מייד, זירה זו מעניקה לבקשת הפטור של התובע סיכוי נמוך מאוד להתקבל, ובמקביל ממקמת את המשיב על בקשה זו בעמדה דיונית עדיפה יחסית ליריבו, כזו שבמסגרתה סיכוייו להביא לידי דחיית הבקשה גבוהים באופן מובהק. דפוסים אלו, והזירה הדיונית שהם מנביעים, הם תוצר בלעדי של הפסיקה. כפי שצוין לעיל, חקיקת המשנה העוסקת בעניין זה היא כללית מאוד, וככזו אינה כוללת פירוט בדבר משמעותו של התנאי הכלכלי הנדרש לצורך קבלת הפטור (דהיינו, על אודות פרשנות הדרישה שלפיה "אין ביכולתו של המבקש לשלם את האגרה") ובדבר משמעות התנאי המשפטי הנדרש לקבלת הפטור (דהיינו, על אודות פרשנות הדרישה שלפיה "ההליך מגלה עילה").³³ בית המשפט הוא הגורם הבלעדי שמפרש תנאים אלו ויוצק בהם תוכן בעל ערך – בעיקר בתנאי הכלכלי – בדמות אותם דפוסים שחוזרים ונשנים בפסיקתו ומנביעים בכך את תצורת הזירה הדיונית מושא ענייננו.

הפרדיגמה השיפוטית באשר לתשלום האגרה ולאפשרות ההפטר ממנה, בעיקר בנוגע לפרשנותו של התנאי הכלכלי שצוין לעיל, היא אפוא מפתח להבנת עומק של מרחב דיוני זה, כמו גם של הנתונים המספריים שהוצגו בחלקו הראשון של המאמר. עיון שיטתי בפסיקה זו מזהה שישה דפוסים שיפוטניים מובהקים שמעצבים את הזירה האמורה. על מנת להבין את הדברים נכוחה, יאופיינו דפוסים אלו להלן בשני מישורי דיון מקבילים: האחד, באמצעות תמות ופרקטיקות שבית המשפט לתביעות קטנות נוטל

33 ראו לעיל ה"ש 13–15 והטקסט המפנה אליהן.

מההליך האזרחי התקני; והאחר, באמצעות תמנות ופרקטיקות שבית המשפט לתביעות קטנות מעצב בהליך זה באופן מובחן ובלעדי.

1. דפוסים שיפוטניים דומים להליך הפטור בזירת הדיון התקנית

(א) פטור מתשלום האגרה כמוצא האחרון של המבקש

בבואם להכריע בבקשות פטור מאגרה, בתי המשפט המחוזי והשלום מעניקים לתנאי הכלכלי הנדרש לבחינתם פרשנות שמרחיבה את יריעת הדרישה הקבועה בתקנות ומקשיחה עד מאוד את מהותה. להבדיל מההוראה המופיעה בתקנות, שלפיה על בית המשפט לבדוק "שאינן ביכולתו של המבקש לשלם את האגרה"³⁴, ככל שהדברים מגיעים לדיון שיפוטי בטריבונלים אלו, חוסר היכולת לשלם את האגרה נהפך ל"חוסר אונים" חומרי³⁵ ול"מצוקה כלכלית ממש"³⁶. בית המשפט מצפה שבקשת הפטור מאגרה תוגש בבחינת "המוצא האחרון אחר שכשלו כל נסיונותיו של המבקש לעמוד בתשלומה"³⁷, ומאשר אותה כ"חלופה אחרונה" בלבד³⁸, אך במקרה שבו תובע אינו יכול בשום אופן, גם במאמצים וייסורים רבים, לשלם את האגרה...³⁹. בית המשפט לתביעות קטנות מאמץ עמדה זו באופן מובהק. לשיטתו, "הישענות על הקופה הציבורית הינה המוצא האחרון... העדר יכולת כלכלית, משמעותי, לא רק העדר אפשרות מבקש הפטור לשלם האגרה מכיסו אלא גם העדר אפשרות לגייס הסכום ממקורות אחרים"⁴⁰. אכן, לשיטת בית המשפט לתביעות קטנות, "...יכולתו הכלכלית של מבקש הפטור אינה נבחנת רק על פי הנכסים הנזילים אשר ברשותו, אלא גם על פי יכולתו לגייס כספים..."⁴¹. מכיוון שכך, ובדומה להליך התקני, "...על מבקש הפטור להוכיח כי נעשו על ידו כל המאמצים הכנים לגייס כספים או אשראי ממקורות אחרים,

34 תק' 14 (ג) לתקנות האגרות.

35 ת"א (שלום נת') 6951-02-19 בנימין נ' יצחקי 3 (אר"ש 12.3.2019).

36 ב"א (מחוזי י-ם) 2404/03 חולית 2000 נקוי חול וצביעה נ' מדינת ישראל 4 (נבו 21.12.2003) (להלן: עניין חולית 2000).

37 ת"א (מחוזי מר') 6356-03-14 לוי נ' פוזגו בע"מ, פס' 13 (אר"ש 10.4.2014). והשוו ב"א (מחוזי חי') 13593/01 ניצולת הקרטל בע"מ נ' אסם תעשיות מזון בע"מ, פס' 39 (נבו 26.1.2003) ("הפתרון של השענות על קופת הציבור, בדרך של בקשה לפטור מתשלום אגרה, חייב להיות המוצא האחרון והיחיד של מי שנקלע לקושי כלכלי שאינו מאפשר לו לשלם אגרה"); ת"א (שלום קר') 10314-02-11 בדראן נ' היב, פס' 8 (אר"ש 7.2.2011); ת"א (שלום קר') 11252-05-11 אליאס נ' עיריית שפרעם, פס' 9 (אר"ש 21.5.2011).

38 ה"פ (מחוזי ת"א) 76506-12-20 ציגלמן נ' רשם ההקדשות 2 (אר"ש 23.2.2021); ת"א (מחוזי ת"א) 41291-07-15 לייב לנס בע"מ [בפירוק] נ' קסיקבייב, פס' 12 (אר"ש 4.5.2021).

39 עניין חולית 2000, לעיל ה"ש 36, בעמ' 4.

40 ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 16544-08-22 פלוני נ' שהרבני, פס' 5 (אר"ש 28.10.2022).

41 ת"ק (תביעות קטנות חי') 16159-08-10 שגיא נ' חברת דואר ישראל בע"מ 1 (אר"ש 11.8.2010).

ואלה סרבו. כל עוד לא הוכח כי לא עלה בידיו של המבקש לגייס הכספים ממקורות אחרים יש לדחות הבקשה לפטור מאגרה.⁴²

למעשה, בית המשפט לתביעות קטנות מחייב את מבקש הפטור להראות אילו מאמצים הוא עשה, עובר להגשת בקשתו, על מנת לגייס את כספי האגרה, וזאת כתנאי לקבלת בקשתו. בכלל זה עליו לעשות שימוש בכספים עתידיים שאמורים לשרתו לעת זקנה, ולהראות כי לא רשומים על שמו קופת גמל או ביטוח חיים.⁴³ אם רשומה על שמו קופה פנסיונית כזו, עליו להפוך אותה ל"מקור מימון" לצורך תשלום האגרה.⁴⁴ כמו כן עליו לעשות ככל יכולתו על מנת "ליטול הלוואה לצורך מימון ההליך המשפטי".⁴⁵ אליבא דבית המשפט, גם נטילת הלוואה שיש בה כדי ליצור יתרה שלילית בחשבון הבנק של מבקש הפטור היא לגיטימית, ואף נדרשת, בכואו לבחון את מאמצי המבקש לגייס את סכום האגרה.⁴⁶ על מבקש הפטור חלה החובה לגייס את הסכום הנדרש לתשלום לא רק באמצעות הלוואות שעליו לנסות ליטול ממוסדות פיננסיים פורמליים, אלא עליו "לגייס את הסכום הנדרש לתשלום אגרה בעזרת בני משפחה וחברים".⁴⁷ למעשה, על המבקש מוטלת החובה לפתוח במסע גיוס כספים לצורך ביצוע התשלום האמור, שבמסגרתו יפנה לקרוביו ולידידיו בבקשה שיגישו לו סיוע כספי (בדמות חסדים ונדבות) לצורך מימון תשלום האגרה.⁴⁸

- 42 ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 7977-05-20 **חיים נ' גאון**, פס' 5 (אר"ש 7.3.2021).
- 43 ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 12077-11-21 **פלוני נ' ש. שלמה חברה לביטוח בע"מ** 1 (נבו 7.11.2021); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 69203-10-21 **דיומן נ' ספיר** 1 (אר"ש 31.10.2021); ת"ק (תביעות קטנות נת') 58312-12-20 **הלוי נ' ישראל כרמל מאסטרקארד** 1 (אר"ש 28.12.2020); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 12668-12-20 **עבדני נ' הוט מובייל בע"מ** 1 (אר"ש 7.12.2020); ת"ק (תביעות קטנות ראשל"צ) 11858-12-20 **כהן נ' בן חמו** (אר"ש 6.12.2020); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 46728-09-19 **אסרף נ' קונפורטי** 1 (אר"ש 19.9.2019); ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 51001-04-19 **בן שימרון נ' מדינת ישראל** 1 (אר"ש 28.4.2019); ת"ק (תביעות קטנות רח') 8491-04-19 **הוכברג נ' אשכנזי** 1 (אר"ש 23.4.2019); ת"ק (תביעות קטנות רח') 39278-11-18 **סקובר נ' קסטנבאום** 1 (אר"ש 18.12.2018); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 44078-05-18 **אדרעי נ' שידלמן** 1 (אר"ש 21.5.2018); ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 37469-01-18 **איתן נ' סבלסקי** 1 (אר"ש 16.1.2018).
- 44 ת"ק (תביעות קטנות נצ') 62896-07-22 **גאשו נ' אל על נתיבי אויר לישראל בע"מ** 2 (אר"ש 9.8.2022).
- 45 ת"ק (תביעות קטנות ב"י) 53527-02-22 **שוורץ נ' עיריית בת ים** 3 (אר"ש 1.3.2022); ת"ק (תביעות קטנות ב"י) 27861-11-21 **מטודי נ' מטודי** 2 (אר"ש 19.11.2021).
- 46 ראו עניין **חיים**, לעיל ה"ש 42, בפס' 9 ("...יתרת חשבוננו [של מבקש הפטור – א"ט וא"ד] מצויה ביתרה, הגם שנמוכה, ומשכך לא מן הנמנע כי הבנק יאפשר לתובע ללוות את סכום האגרה, בין אם כהלוואה, בין אם באמצעות יצירת יתרה שלילית בחשבוננו").
- 47 ת"ק (תביעות קטנות ח"י) 43437-11-12 **בן חורין נ' פרל**, פס' 4 (אר"ש 25.11.2012).
- 48 ת"ק (תביעות קטנות ב"ש) 11020-10-24 **לביא נ' באר שבע** (אר"ש 10.11.2024); ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 14542-09-22 **יפרח נ' חברת דואר ישראל בע"מ** (אר"ש 6.10.2022); ת"ק (תביעות קטנות ח"י) 20903-09-22 **מיכאלוב נ' הדסה**, פס' 5 (אר"ש 13.9.2022); ת"ק (תביעות קטנות אש') 28139-03-22 **יעקוב נ' היחידה ללימודי חוץ** 1 (אר"ש 5.4.2022); ת"ק (תביעות קטנות עכו)

כפי שהראינו במקום אחר, מגמה שיפוטית נרחבת זו שגויה מבחינה משפטית.⁴⁹ ראשית, היא מנוגדת ללשון המפורשת של הדין, שקובע כי בבוחנו את בקשת הפטור "בית המשפט יתחשב ביכולתו האישית של המבקש בלבד, בהסתמך על רכושו, רכוש בן זוגו ורכוש הוריו, אם הוא סמוך על שולחנם בלבד".⁵⁰ הוראה זו מבקשת לבטל את דרישת ההסתייעות בקרובים שנקבעה בתקנות האגרות בנוסחן הקודם (משנת 1987),⁵¹ ובמקביל לקבוע תחתיה הוראה ברורה של התמקדות בלבדית ביכולתו הכספית האישית של מבקש הפטור ושל בן זוגו.⁵² שנית, בית המשפט העליון ובית המשפט המחוזי עמדו במפורש מספר לא מבוטל של פעמים, ובלשון שאינה משתמעת לשני פנים, על הצורך להעביר מן העולם את דרישת ההסתייעות האמורה. לשיטתם, "...אין צורך לבחון אם עומדת למבקש אפשרות להסתייע באחרים לשם תשלום האגרה, אם אינם בני משפחתו הקרובה המנויים בהוראה האמורה".⁵³ לכן "אין לקבל, אפוא, את הטענה כי היה על המבקשים להוכיח כי ניסו לגייס כספים גם מילדיהם או מחבריהם, המבוססת על פסיקת עבר שקדמה לתיקון תקנות האגרות בשנת 2007".⁵⁴ משמעות הדבר היא כי "...יכולתו הכלכלית של מבקש הפטור מאגרה נבחנת רק על פי נכסיו האישיים, רכוש בן זוגו ורכוש

35726-12-21 ש"כטר נ' חברת דואר ישראל בע"מ, פס' 10 (אר"ש 19.12.2021); ת"ק (תביעות קטנות ח"י) 52107-10-14 בדוי נ' שב"ס נציבות רמלה (אר"ש 30.10.2014); עניין בן חורין, לעיל ה"ש 47; ת"ק (תביעות קטנות ראש"ל"צ) 16646-12-12 בלטי נ' מדינת ישראל, פס' 5 (אר"ש 3.3.2013); ת"ק (תביעות קטנות נצ') 25134-04-11 להב נ' קוסטא, פס' 6 (אר"ש 15.5.2011).

49 טבקה ודפוס "פטור מאגרה בהליך האזרחי", לעיל ה"ש 19.

50 תק' 14 (ג) לתקנות האגרות.

51 תק' 13 (א) לתקנות בית המשפט (אגרות), התשמ"ח-1987, ק"ת 221, 224 (להלן: תקנות האגרות הישנות).

52 עיון בפרוטוקול של ישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט שהכנינה את נוסחן של תקנות אלו מראה כי נוסח זה הוא תוצר מכוון של התוויית שיקול הדעת השיפוטי בהכרעות הנוגעות במתן פטור מאגרת בית המשפט. ראו את דבריו של נציג לשכת עורכי הדין, עו"ד גיל ריבלין, בפרוטוקול ישיבה 117 של ועדת החוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-17, 26-27 (21.1.2007): "הדבר היחיד, שהיה יכול לעשות איזו תפנית בהתייחסות בתי משפט... כאשר היית מגדיר מה זו יכולת, בעניין היכולת, היכולת של בעל הדין לבדו, למשל, זה היה יכול ליצר תפנית בהתייחסות של בתי המשפט... שיקול הדעת של בית המשפט חייב להשתנות, אבל אם אתה מסמן את זה כיכולתו שלו למעט יכולת של אחרים, אז אתה כבר הולך בדרך הרבה יותר ברורה, וכאן אתה נותן ערך לתקנה, לכן לדעתי זה כן מה שצריך לשקול... אם אתה תקרא את פסיקת בית המשפט אתה תראה שבית המשפט מרחיב מאוד את המעגלים של היכולת, אם אתה תכתוב הגדרת יכולת, יכולת בסעיף זה, משמעה יכולתו שלו, לבדו ללא יצירת, או הזדקקות למקורות פנויים אחרים, אתה מגדיר משהו שבית המשפט חייב להתחשב בו, פה יש לך יצירה של ערך... צריכה להיות הדרכה או הנחיה [של בתי המשפט – א"ט וא"ד], ככה הייתי קורא את הדברים, ככה הייתי מנסה לתת ערך מוסף... שביכולתו, בעניין פסקה זו, לעניין סעיף זה, התייחסות למקורות ההכנסה וליכולת של בעל הדין בלבד".

53 ת"א (מחוזי י-ם) 17643-03-18 דדון נ' מדינת ישראל, פס' 10 (אר"ש 24.7.2018).

54 ת"א (מחוזי י-ם) 63460-02-15 טיקולסקי נ' מוסדות ברסלב נחמת ציון, ירושלים (בפירוק), פס' 11 (אר"ש 3.12.2015).

הוריו, אם הוא סמוך על שולחנם בלבד".⁵⁵ כפי שראינו, לא כך פועל בית המשפט לתביעות קטנות.

מגמה שיפוטית זו של בית המשפט לתביעות קטנות היא לא רק שגויה, אלא אף בלתי ראויה מבחינה מוסרית. היא משימה אנשים חלשים בעמדה מבישה, כופה אותם לבקש הלוואות ונדבות, ומחייבת אותם ליהפך לפושטי יד – לא עוד בני אדם בעלי ערך וכבוד עצמי. השלת הכבוד העצמי מבני אדם אך עקב חולשתם מנכיחה את ציבור האנשים שחיים בעוני כאזרחים ממדרגה שנייה. הכרעות אלו תומכות אפוא בהשרשת נורמה פסולה שבמסגרתה ניתנת לגיטימציה לביזוים של אנשים בראש חוצות, לזלזול בוטה בהם ולפגיעה בכבודם כבני אדם אך לנוכח עוניים.⁵⁶

אך מעבר לשני אלה, חיוב נטילת הלוואה בנסיבות המתוארות היא מגמה שיפוטית גרסית. פעולה עקיבה זו נשענת על היות ההלוואה אקט רווח ומקובל מבחינה חברתית בישראל,⁵⁷ ומתעלמת מהעובדה המצערת שפרעונה של ההלוואה הוא רק עניין של זמן, דהיינו, עתיד קרוב שאי-אפשר לחמוק ממנו. תוצאת ההתעלמות מהצורך המובן מאליה להשיב את ההלוואה שניטלה רק בשל חיוב בית המשפט היא פשוטה: ככל שנוטל ההלוואה חלש יותר מבחינה כלכלית כן הוא יתקשה יותר בהשבתה. דרישה שיפוטית עקיבה זו היא אפוא בעייתית במישור נוסף – היא תורמת להנצחת מצבם

55 ת"א (מחוזי מר') 27957-02-15 **מזרחי נ' דיור ב.פ. בע"מ** 6 (אר"ש 15.6.2015). לפירוט קביעותיו של בית המשפט העליון בעניין זה ראו רע"א 6344/10 **הועדה המקומית לתכנון ולבניה רמת השרון נ' בלורי בע"מ**, פס' 4 (אר"ש 14.12.2011) ("בנוסחן הישן של תקנות האגרות, פורשה תקנה זו באופן לפיו על המבקש פטור מאגרה להראות כי ניסה להסתייע לא רק בבני משפחתו הקרובים ביותר – הורים ובני זוג – לצורך גיוס סכום האגרה, אלא אף במכרים ובידידים... ואולם, כאמור, בשנת 2007 תוקנו תקנות האגרות... ובוטל הצורך לפנות ל'קרובים וידידים' לשם קבלת פטור מתשלום אגרה"); בג"ץ 3093/10 **נובוטולוב נ' משרד הפנים מינהל האוכלוסין** 1 (אר"ש 12.5.2010) ("...יש לדחות את טענת המשיב לפיה היה על העותרים להראות כי ניסו לגייס את סכום האגרה מקרוביהם. זאת מאחר שלפי תקנה 14(ג) לתקנות בתי המשפט (אגרות), התשס"ז-2007, בחינת המצב הכלכלי לצורך מתן פטור מאגרה מתמקדת ביכולתו האישית של מבקש הפטור (אלא אם כן הוא סמוך לשולחן קרוביו)" (ההדגשה במקור)); ע"א 10120/07 **אורי נ' כץ**, פס' 7 (אר"ש 22.9.2008) ("ההחלטות הנזכרות התייחסו למצב המשפטי שקדם לתקנות החדשות. אותה עת, קבעה ההלכה הפסוקה כי על בעל דין המבקש פטור מאגרה להראות כי עשה מאמצים לגייס כספים מקרוביו או מ'סביבתו הקרובה'... על פי המשטר הנורמטיבי הנוכחי, שעה שבית המשפט בוחן בקשה לפטור מאגרה עליו להתחשב ביכולתו האישית של המבקש, בהסתמך על רכושו, ואם סמוך המבקש על שולחן בן זוג[ג] או הוריו, גם בהסתמך על רכושם" (ההדגשה במקור)).

56 להשוואת הדברים לפרקטיקה דומה המתקיימת בזירה דיונית נוספת ראו אסף טבקה "עירבון להבטחת הוצאות הנתבע בפסיקת בית המשפט העליון בישראל והשפעתו על אנשים החיים בעוני: ניתוח תאורטי ואמפירי" **דין ודברים** טו 83, 105 (2021) (להלן: טבקה "עירבון להבטחת הוצאות הנתבע").

57 על היות התופעה רווחת ומקובלת מבחינה חברתית ראו בנק ישראל **מערכת הבנקאות בישראל: מחצית ראשונה 2025** 31–37 (2025).

הכלכלי הקשה של אנשים חלשים מבחינה כלכלית, בהגדילה את הסיכוי להיוותרותם עניים, במקום לנסות לאפשר להם מוצא ממעגל העוני שבו הם חיים.

(ב) בחינת הוצאותיו של מבקש הפטור ודחיית הבקשה לנוכח קטלוגן של ההוצאות

כמותיות

בית המשפט לתביעות קטנות בוחן באופן מדוקדק לא רק את הכנסותיו של מבקש הפטור מאגרה, כמו גם את יכולתו לגייס את כספי האגרה באופנים שונים, אלא גם את הוצאותיו. בעשותו כן, בית המשפט מקטלג הוצאות אלו ונותן בהן סימנים. ככל שהוצאות אלו נחזות בעיניו כמותיות, גדל הסיכוי לדחיית בקשת הפטור. לא למותר לציין כי פרקטיקה זו אינה ייחודית לבית המשפט לתביעות קטנות, אלא נוהגת גם בהליך התקני בבית משפט השלום.⁵⁸

מבחינה אנליטית, הליך הבחינה והקטלוגן של הוצאות מבקש הפטור נחלק לשני שלבים. השלב הראשון הוא עובדתי, ובו על מבקש הפטור "להתפשט" מבחינה כלכלית.⁵⁹ בשלב זה על המבקש לחשוף לפרטי פרטים את כל אורחות חייו, את מצבו הכלכלי, ואת היקפן וטיבן של הוצאותיו הכספיות החודשיות, לרבות אלה הפרטיות והאינטימיות ביותר. בית המשפט לתביעות קטנות דורש את פירוט הדברים בתצהיר שבו

58 רשימת ההוצאות המקוטלגות כמותיות בהליך התקני המתקיים בבית משפט השלום אינה קצרה. בכלל זה ניתן לציין מנוי חודשי לעיתון (ת"א (שלום רמ') 14-11-59422 כהן נ' יונת ביתן בע"מ, פס' 8 (אר"ש 12.2.2015); ת"א (שלום פ"ת) 12-07-4013 ארבל נ' ברוש, פס' 8 (אר"ש 24.11.2016)), שירותים סלולריים וכבלים (שם), שירותי טלוויזיה (עניין יונת ביתן בע"מ, שם), מחשב ומכשיר פלייסטיישן (ת"א (שלום אש') 18-02-60298 פלוני נ' מדינת ישראל, פס' 5 (אר"ש 21.10.2018)), מנוי למכון כושר (ת"א (שלום ת"א) 15-01-11505 אגוזי נ' היועץ המשפטי לממשלה, פס' 4 (אר"ש 15.5.2015)), ואף שימוש בגז (ככל הנראה לצורכי בישול) בהיקף שנראה לבית המשפט גבוה יחסית (ה"פ (שלום רמ') 14-06-58943 לוי נ' לוי, פס' 10 (אר"ש 7.12.2014)). בהערת אגב יוער כי למגמה זו יש ביטוי מסוים אף בבית המשפט המחוזי, בפרט בהכרעות שניתנו סמוך לאחר תחילת העשור השני של המאה העשרים ואחת. ראו לעניין זה ת"א (מחוזי ת"א) 11-01-32604 פריש נ' פרקליטות מחוז תל-אביב, פס' 6 (אר"ש 2.10.2011); ת"א (מחוזי ת"א) 11-06-13345 סביר נ' קלמרו, פס' 6 (אר"ש 2.10.2011); ת"א (מחוזי ת"א) 10-11-8632 יניב טכנולוגיות מדיה בע"מ נ' לוי שמעוני, פס' 10 (אר"ש 31.3.2011); ת"א (מחוזי מר') 13-04-21456 עטייה נ' מדינת ישראל, פס' 19 (אר"ש 27.6.2014). עם זאת, בבית המשפט המחוזי מדובר במגמה מצומצמת יחסית, ולכן בתופעה משמעותית פחות.

59 בה"ן 00/6857 ארוטה נ' נצבטייב, פ"ד נד(4) 707, 717 (2000). הכרעות אינן ספור בערכאות הדיוניות אימצו דרישה זו. לדוגמאות מייצגות מן השנים האחרונות ראו ת"א (שלום טב') 21-09-16925 אהרון נ' שפר, פס' 33 (אר"ש 6.10.2021); ת"א (שלום אש') 19-12-51833 חסקלסון נ' שמחה ברוינר פרויקטים בע"מ, פס' 4 (אר"ש 14.11.2020); ת"א (שלום טב') 20-08-1719 רביבו נ' עיריית ירושלים, פס' 5 (אר"ש 3.8.2020); תא"ק (שלום טב') 20-06-6583 עואודה נ' מועצה מקומית כפר-כנא, פס' 5 (אר"ש 3.6.2020); ת"א (שלום אש') 19-07-10369 סעד נ' א.כ.א. מילניום – בניה והשקעות בע"מ, פס' 4 (אר"ש 7.1.2020); ת"א (שלום הר') 14-02-10367 גמבריאן נ' היועץ המשפטי לממשלה, פס' 7 (אר"ש 26.8.2014).

תשטח המבקשת ותסביר "את מצבה הכלכלי, רכושה, גילה, מדוע אינה עובדת, האם יש לה ילדים וגילם, האם היא מעשנת ועלות לחודש, האם יש לה מכשיר טלפון סלולרי ועלות לחודש, האם היא מחוברת להוט או יס ועלות לחודש, האם אינה יכולה לקבל עזרה בתשלום האגרה מבני משפחתה (הורים, ילדים, אחים וכו'), למי שייכת הדירה בה היא גרה וכל נתון רלוונטי אחר".⁶⁰

השלב השני הוא פרשני, ובו בית המשפט מסווג את ההוצאות שפורטו על ידי המבקש לכאלה שהן חיוניות ולכאלה שהן בבחינת מותרות. כל הוצאה שאינה חיונית באופן מובהק מאופיינת על ידי בית המשפט כמעידה על יכולתו של התובע לעמוד בתשלום האגרה, ומכאן מטה את הכף על פי רוב לדחיית בקשתו לפטור. כך, העובדה שמבקשת פטור רכשה שמלה ונעליים מעידה בעיני בית המשפט כי היא יכולה לעמוד בתשלום האגרה.⁶¹ כך גם מקום שמבקש הפטור (שהוא מובטל המתפרנס מקצבת נכות של הביטוח הלאומי וחי בדירת עמידר) הוא בעל מנוי לשירותי השידור של נטפליקס ומחזיק בכרטיס מפעל הפיס.⁶² כך גם כאשר המבקש שוכר דירה מכספו⁶³ או כאשר מבקש שהוא אסיר ביקש בעבר להתיר לו הכנסת "מחשב אישי ומכשיר פלייסטיישן" לתאו.⁶⁴ כך, בדיוק, אף כאשר המבקש שילם בעבר בעבור ביצוע "עבודות לחיזוק ביתו",⁶⁵ כאשר המבקש "נושא בתשלום אגרות בתיקים אחרים",⁶⁶ כאשר הוא שילם חשבון ארנונה מבלי לבקש הנחה מהעירייה,⁶⁷ וכאשר זוהו בחשבונו של מבקש שהוא עציר "הוצאות שונות".⁶⁸ בכל אחד מהמקרים הללו בית המשפט לתביעות קטנות מניח כי ההוצאה הכספית מעידה על יכולת כלכלית שיש בה כדי לדחות את בקשת הפטור. הוצאות אלו נחזות בעיניו כמותרות גרידא, כתפנוקים של בעל יכולת, ולא כהוצאות של מי שאפשר לאפיינו בחסרון כיס.

60 ת"ק (תביעות קטנות ב"ש) 631-11-10 אברהם נ' עמידר, החברה הלאומית לשיכון בישראל בע"מ, פס' 5.2 (אר"ש 5.11.2010). לא למותר לציין כי בעניין זה הופנתה דרישתו של בית המשפט למבקשת שאופיינה על ידי כגרושה מובטלת שחיה מקצבת ביטוח לאומי ואשר יתרת הזכות בחשבון הבנק שלה עמדה על 122 ש"ח (שם, בפס' 2).

61 ת"ק (תביעות קטנות קר') 5126-01-18 פייבלמן נ' הובלות אלכס (אר"ש 2.1.2018).
62 ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 2814-12-20 נוב נ' מדינת ישראל 3 (אר"ש 19.1.2021). בהקשר אחרון זה ראוי לציין כי מבקשי פטור מאגרה שהם נכים המתפרנסים מקצבת הביטוח הלאומי אינם מחוזה נדיר בהכרעות שיפוטיות אלו. בית המשפט לתביעות קטנות כבר הבהיר, באופן שאינו משתמע לשני פנים, כי "נכות אינה, כשלעצמה, עילה לפטור מאגרה. הפטור נקבע לפי יכולת כלכלית בפועל, אותה יש להוכיח". ראו ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 54701-08-24 הנדל נ' כלל ביטוח ניהול קופות גמל בע"מ (אר"ש 2.9.2024).

63 עניין חיים, לעיל ה"ש 42, בפס' 10.

64 ת"ק (תביעות קטנות חד') 62113-06-17 סלע נ' שירות בתי הסוהר, פס' 66 (אר"ש 9.10.2017).

65 ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 43637-10-18 גורזי נ' סוילם 1 (אר"ש 13.11.2018).

66 ת"ק (תביעות קטנות רמ') 11544-04-18 סלע נ' מדינת ישראל, פס' 9 (נבו 17.6.2018).

67 ת"ק (תביעות קטנות קר') 6373-12-13 סויבלמן נ' בללי 3 (אר"ש 28.1.2014).

68 ת"ק (תביעות קטנות נח') 58047-06-17 דרדיק נ' שירות בתי הסוהר (אר"ש 18.10.2017).

שתי בעיות עקרוניות טמונות בגישתו האמורה של בית המשפט. האחת סבה סביב הטריטוריאליזם שבפגיעה בפרטיותו של מבקש הפטור ובפרטיות משפחתו (ויש שיאמרו – בהפקעתן). לשיטתו של בית המשפט, הניסיון לבחון את מצבו הכלכלי של המבקש מצדיק את הפיכת הצנעה המאפיינת ברגיל את רשות הפרט להפקר, דהיינו, לדבר מה שאינו מצוי עוד בד' אמות בחירתו וכבודו של האדם עצמו, אלא ברשות הכלל. הנחה זו מאפיינת את יחסו של המשפט לאדם החי בעוני. עמדה על הדברים זיו כאשר האירה כי "...מעט שהופך מקבל הסיוע להיות תלוי במדינה לצורך קיום בסיסי, מופקעת ממנו באופן גס ובוטה הספרה הפרטית של חייו. מה שהיה פעם מבצרו, משפחתו, קרוביו, ביתו, הרגליו, מכריו והליכותיו, הופכים להיות מטרה לבילוש, חקירה, מעקב והתחקות".⁶⁹

ברובד עמוק יותר, קלות ראש זו כלפי פרטיותו – ולמעשה כבודו – של מבקש הפטור מניחה כי לאדם החי בעוני אין זכות קנויה לבוא בשערי בית המשפט ולשטוח לפניו את טענותיו. בבואו להכריע בבקשת הפטור שלפניו, בית המשפט אינו רואה עצמו כמי שמאפשר לאדם החי בעוני לממש את זכותו הדמוקרטית לבוא בין כותלי בית המשפט, ולכן כמי שמבצע כראוי וכנדרש את תפקידו החברתי והציבורי; הוא פועל במצב דברים זה, וממילא מבין אותו, מבעד למשקפיים של ערך ה"חסד".⁷⁰ כאשר אלה פני הדברים, פשיטא שמשקלה של רשות הפרט אינו גבוה בעיני בית המשפט.⁷¹ הבעיה השנייה נוגעת בהליך הסקת המסקנות של בית המשפט בדבר הזכאות או אי-הזכאות לפטור לנוכח קטלוגן של הוצאות המבקש. בית המשפט מניח כי קיומן של הוצאות כספיות שאינן נדרשות לצורך קיום פיזי ממש הוא אות וסימן להעדר חולשה כלכלית, ומכאן לקטלוגו של מבקש הפטור כבעל יכולת לעמוד בתשלום האגרה. דא עקא, שבעולם המציאות הוצאות כספיות בכלל, והוצאות כספיות מהסוג שתואר לעיל בפרט, אינן מעידות בהכרח על איתנות כלכלית. העובדה שאדם צופה בשירותי השידור

69 נטע זיו "משפט ועוני – מה על סדר היום? הצעה לאג'נדה משפטית לעוסקים בייצוג אוכלוסיות החיות בעוני" **עלי משפט** ד' 17, 28–29 (2005).

70 ראו, למשל, רע"א (מחוזי חי') 60521-03-19 **אפריאט נ' אלגורט**, פס' 16 (אר"ש 27.3.2019); פש"ר (מחוזי ב"ש) 46505-03-21 **ראובני נ' כונס נכסים רשמי באר שבע והדרום**, פס' 14 (אר"ש 24.6.2021); עניין **גמבריאן**, לעיל ה"ש 59, בפס' 12. מחקרים מראים כי מצב דברים זה אינו ייחודי לישראל. ראו J. Skelly Wright, *Poverty, Minorities, and Respect for Law*, 1970 DUKE L.J. 425, 437 ("Welfare has long been considered the equivalent of charity and its recipients have been subjected to all kinds of dehumanizing experiences in the government's effort to police its welfare payments").

71 זיו מציעה הסבר סוציולוגי לדברים: "...אחד ההסברים לפרקטיקות אלו נעוץ לא רק במעמד הכלכלי-חברתי החלש של אוכלוסיות עניות, אלא גם בדימוי הציבורי השלילי שלהם כפי שזה הובנה על-ידי רשויות הציבור. דימוי זה – שלפיו אנשים עניים הם עצלנים, פרוזטים ונצלנים, בלתי אחראיים, 'סרח' עוֹדֵף' המטיל נטל על החברה, וכיוצא באלו דימויים – מהווה מצע נוח לפגיעה בזכות עצמה ומקל עליה. לדימוי שלילי זה קשר ישיר לרמת ההגנה המשפטית לה זוכים אנשים החיים בעוני". זיו, לעיל ה"ש 69, בעמ' 29.

של נטפליקס ומחזיק במכשיר פלייסטיישן אינה אומרת דבר וחצי דבר על יכולת כלכלית, בוודאי לא על כזו שמאפשרת לשלם את אגרת בתי המשפט. פרדיגמת המחשבה שמניעה את בית המשפט למתוח קו ישר בין הוצאות מעין אלה לבין המסקנה בדבר היכולת לשלם את האגרה מעידה על תפיסה חד-ממדית של עוני ושל קיום בכבוד. לשיטת בית המשפט, תכלית פעולותיו של אדם החי בעוני היא הישרדות. לכן הוצאותיו הכלכליות אמורות לשרת קיום פיזי גרידא, צורכי מינימום לחיים אנושיים, בבחינת "לחם צר ומים לחץ".⁷² פשיטא שכאשר אדם החי בעוני מלוהק לתפקיד זה, כל סטייה ממנו היא ביטוי למצב דברים שאין בו הצדקה לנהוג בו במידת החסד והרחמים, שהיא המשכו הישיר של תסריט זה באפיון הליך הפטור מאגרה. תפיסה מעין זו אינה מעצימה אנשים החיים בעוני. ההפך הוא הנכון. היא מצמצמת את יכולתם לפתח את עצמם, להגדיר ולממש שאיפות, להתערות בחברה הסובבת אותם ולהשפיע על הנעשה בה, כאנשים אשר שווים לשאר פלחי האוכלוסייה.⁷³ השתתפות בהליך האזרחי היא רכיב נדרש בכל אלה, הן כאשר מדובר במישור ההשתתפות האישית והן כאשר עסקינן ביכולת ההשתתפות במישור הציבורי. היא מקדמת את יכולתם של אזרחים המתאפיינים בחולשה להשמיע את קולם במרחב המשותף וליטול חלק פעיל בעיצוב מערך הזכויות והחובות המדינתי, בקביעת מדיניות ציבורית, ובכוונון האופן שבו ייצקו בתי המשפט תוכן קונקרטי במערך היחסים הבין-אישיים שעליו מבוססת החברה שאנו חיים בה.⁷⁴ כל אלה אינם יכולים להתקיים במקום שבו רווחת ההנחה כי

72 ישעיהו ל 20.

73 עמד על כך השופט אדמונד לוי (בדעת מיעוט) בבוחנו את הזכות החוקתית לקיום בכבוד. לשיטתו של לוי, תנאי מחיה שמאפשרים קיום פיזי גרידא פוגעים בזכות החוקתית לכבוד. להבנתו, זכות זו כוללת בתוכה גם הזדמנות לאדם לפתח את עצמו, להגדיר מטרות, ליטול חלק בהווה הסובבת אותו ולהתערות בחברה, דהיינו, לחיות חיים בעלי תוחלת וערך הנושאים הבטחה כלשהי לעתיד לבוא. ראו בג"ץ 366/03 **עמותת מחויבות לשלום וצדק חברתי נ' שר האוצר**, פ"ד ס(3) 464, 495 (2005). להרחבה ראו שרון אברהם-ויס ואבישי בניש "הסיפור של בג"ץ הקיום בכבוד: כבוד האדם אינו נעצר על מפתנו של האדם החי בעוני" **מעשי משפט י** 155, 174 (2019).

74 John Leubsdorf, *Constitutional Civil Procedure*, 63 TEX. L. REV. 579, 597–598 (1984) ("Citizenship should entail not merely access to the government's decisionmakers but the opportunity to participate in the shaping of governmental policy... Access and participation are not just important; they are constitutionally important. In a democracy, citizens should have some right to participate in any forum in which law and public policy are created, whether the forum be legislative, administrative, or judicial... [T]he more one recognizes the courts as creative participants in shaping governmental policy rather than simply as enforcers of legislative rules against the individual, the more one should protect the rights of citizens to enter the courthouse and argue before the judges") זהו שטענו כי במובן זה הזכות לקיים הליך בבית משפט, כפי שמוסד הפטור מאגרה אכן מאפשר, דומה מבחינה רעיונית לזכות להשתתף בבחירות לרשות המחוקקת, ומשלימה אותה מבחינה מעשית: באמצעות זכות הבחירה האזרח יכול להשפיע על מבנה הכוח הפוליטי המעצב את מערך הנורמות החברתיות, ובאמצעות הזכות לקיים הליך בבית המשפט הוא מקבל את ההזדמנות להשתתף באופן הישום,

אדם הצופה בשירותי השירות של נטפליקס ומחזיק במכשיר פלייסטיישן נחשב בעל יכולת כלכלית שאינה מקנה לו את האפשרות לקבל פטור מתשלום האגרה. נראה כי בין השיטין מדיניות משפטית זו אינה מכירה אף בעובדה הפשוטה שבחירתם של אנשים החיים בעוני להוציא הוצאה כספית שאינה עולה בקנה אחד עם ההנחה כי הוצאותיהם אמורות לשרת שרירות פיזית גרידא היא לא אחת ניסיון אנושי שלהם לנער מעליהם את עמדת הקורבן שהותוותה להם, להשמיע קול שמבטא חירות ועצמאות, ולהנכיח קיום בעל ממד של עוצמה, כזה שביסודו עומדת האמירה כי "...צרכים פיזיים אינם מספקים את דרישות המינימום לחיים אנושיים".⁷⁵ נראה לנו כי באמצעות אקט זה הם מבקשים להתקומם נגד הליהוק לעמדת הקורבן שכל ייעודו הוא מלחמה תמידית על קיומו; לסרב להיכנע ולגלם את התפקיד שהוקצה להם; לבקר את מסגרת ההגדרה המצמצמת והדלה של צורכיהם החיוניים ככאלה שמתמצים לכאורה בצרכים פיזיים בלבד; ולהשמיע – ולו לרגע אחד, באמצעות פעולה אחת – קול שונה ועצמאי שיש בו כדי להפיח תקווה.⁷⁶

הפרשנות וההחלה של נורמות אלו. שתי הזכויות נובעות מאותם עקרונות פוליטיים המבקשים להעניק לאזרח – לכל אזרח, גם לזה שמתאפיין בחולשה – את הכוח להיות נוכח וליטול חלק פעיל בקביעת אופייה ועקרונותיה של החברה שבה הוא חי, ולכן לשתייהן יש תפקיד חשוב, משלים, בקביעת אופיו הדמוקרטי של הסדר החברתי-משפטי הקיים. ראו Frank I. Michelman, *The Supreme Court and Litigation Access Fees: The Right to Protect One's Rights—Part II*, 1974 DUKE L.J. 527, 534–540; Morris B. Abram, *Access to the Judicial Process*, 6 GA. L. REV. 247, 259 (1972).

75 לואי א' ווייט "הכפפה, כישורי הישרדות רטוריים ונעלי יום ראשון: הערות על השימוע בעניינה של גברת ג' "מעשי משפט ב 119, 131 (2009). בית המשפט העליון כבר עמד על כך שהזכות למינימום קיום בכבוד אינה מתמצה בהיבטים של הישרדות גופנית גרידא, אלא כוללת מניה וביה אף את יכולתו של האדם "ליצור, לשאוף, לבחור את בחירותיו ולממש את חירותיו". ראו בג"ץ 10662/04 חסן נ' המוסד לביטוח לאומי, פ"ד סה (1) 782, 828 (2012). להרחבה ראו ורדית דמרי מדר "הפירמידה, א/נשים החיים בעוני, והזכות לבחור בכבוד" על הבחירה: חופש ואילוץ בהחלטות אישיות, טיפוליות וחברתיות 105, 109 (יובל אלבשן ואלעד אורג עורכים 2020).

76 ראו, כדוגמה מייצגת, את סיפורה של ווייט על אודות לקוחתה, הגברת ג', שבחרה לרכוש לבנותיה נעליים חדשות, דהיינו, לסטות מהליהוק שיועד לה לנוכח מצבה הכלכלי ולא לבחור ברכישת מזון או במה שמוגדר לעיתים "צורך חיוני". ווייט מדגישה את הערך הסמלי של פעולה זו עבור הגברת ג' במונחים של שליטה ויכולת ליטול חלק בתהליך הייצור של השפה, הקטגוריות, הנורמות והמוסדות המשותפים, ולכן במונחים של עוצמה ותקווה. ראו ווייט, לעיל ה"ש 75, בעמ' 127: "שאלתי אותה, תוך שאני בוררת את מילותיי בקפידה, מדוע צריכה הייתה לקנות את הנעליים החדשות. גברת ג' הביטה לעברי לרגע בהבעה שלא הצלחתי לפענח, ואז הצהירה – באופן נחרץ למדי – כי היא קנתה לבנותיה נעלי יום ראשון. כבר היו להן נעליים רגילות שאותן נעלו לבית הספר, אך היא רצתה שיהיו להן נעליים נאות גם לכנסייה. היא לא אמרה יותר משניים או שלושה משפטים, אך קולה נשמע שונה – חזק יותר, רגוע יותר – מזה שהכרתי". מעניין בהקשר זה שהספרות העוסקת באפיון הקשר המתקיים בין אנשים החיים בעוני לבין מערכת המשפט, כמו גם בניתוח מערך היחסים שבין הנמנים עם אוכלוסיות חלשות לבין עורכי הדין המייצגים אותם, עומדת על הצורך של מייצגים מן הסוג האמור לחתור לקיום פרקטיקות שינכחו את קולו של הלקוח בשיח המשפטי ובזירת המשפט,

עינינו הרואות: קטלוג הוצאות מהסוג שמבוצע כיום בבית המשפט לתביעות קטנות הוא בבחינת פרקטיקה שיש בה כדי להעלים את כל אלה. בית המשפט, שהוסמך לבחון אם המבקש יכול לעמוד בתשלום האגרה, בוחן גם את הוצאותיו של מבקש זה, ולא רק את הכנסותיו. הוא נותן בהוצאות אלו סימנים, בבחינת צרכים חיוניים וצרכים שאינם חיוניים, ומעביר תחת שבט ביקורתו החלטות יומיום של מבקשי פטור לרכוש בגד או לצפות בשירותי טלוויזיה בתשלום. באופן פרדוקסלי, הוצאות יומיום שבהליך משפטי אחר היו בטלות לנוכח סכומי האגרה הנהוגים בהם, אשר גבוהים מאלה הנהוגים בתביעה הקטנה, ישמשו בהליך אחרון זה ראיה המטה את כף ההכרעה דווקא נגד קבלתה של בקשת הפטור, וזאת בטריבונול שכל ייעודו להנגיש את המשפט לציבור הרחב. הליך שאמור לאפשר את פתיחת שערי המשפט לכל דכפין מאמץ פרקטיקה דיונית שמקדמת דווקא את סגירת שעריה בפני תובעים חלשים מבחינה כלכלית אשר "חטאו" בביצוע הוצאה כספית פעוטה שבית המשפט מפרש ככזו שאינה חיונית. גם בכך יש אפוא כדי להסביר את הנתונים המספריים שהוצגו בפרק א לעיל, המצביעים על סיכוי נמוך מאוד לזכות בפטור מאגרה בטריבונול זה.

(ג) הרחבת היריבות הדיונית בסוגיית הפטור וייעוד מקום משמעותי לנתבע בהליך

ביור הבקשה

הצדדים להליך בקשת הפטור מאגרה הם התובע והמדינה.⁷⁷ הגיון הדברים פשוט: האגרה היא תשלום שיייעודו הוא קופת המדינה, ולא כיסו הפרטי של הנתבע, ולכן מחלוקת על עצם תשלום האגרה, על מועד תשלומה או על גובהה היא "מחלוקת בין בעל-הדין החייב באגרה ובין המדינה כזכאית לאגרה".⁷⁸ מכך ניתן להסיק כי לנתבע

ויעניקו חשיבות, כבוד ומקום לו ולנרטיב המייצג אותו. קול בולט במיוחד בביסוסו של הטעון הוא זה של אנתוני אלפירי בכמה מאמרים משפיעים בנושא. ראו Anthony V. Alfieri, *Reconstructive Poverty Law Practice: Learning Lessons of Client Narrative*, 100 YALE L.J. 2107 (1991); Anthony V. Alfieri, *Stances*, 77 CORN. L. REV. 1233 (1992); Anthony V. Alfieri, *The Antinomies of Poverty Law and a Theory of Dialogic Empowerment*, 16 N.Y.U. REV. L. & SOC. CHANGE 659 (1987); Anthony V. Alfieri, *Disabled Clients, Disabling Lawyers*, 43 CLARK D. CUNNINGHAM, *The Lawyer as Translator*, HASTINGS L.J. 769 (1992); Clark D. Cunningham, *The Lawyer as Translator*, HASTINGS L.J. 769 (1992); Representation as Text: Towards an Ethnography of Legal Discourse, 77 CORN. L. REV. 1298 (1992). בעברית ראו יובל אלבשן "דילמת ייצוג אוכלוסיות מודרות בדרך לתיקון חברתי" **מעשי משפט** א 156, 153 (2008).

⁷⁷ ע"א 3599/94 **יופיטר נ' בנק לאומי לישראל בע"מ**, פ"ד נ(5) 423, 427 (1997). לפיכך, וככלל, המשיב בבקשה לפטור מאגרה הוא היועץ המשפטי לממשלה, כמי שמופקד על ייצוג המדינה. ראו גבריאלי הלוי **תורת הדיון האזרחי** כרך א 873 (2017).

⁷⁸ ע"א 155/75 **פקיד השומה נ' להד**, פ"ד כט(2) 505, 506–507 (1975). עוד ראו רע"א 8813/05 **עמותת במות נ' מדינת ישראל**, פ"ד סא(2) 795, 808 (2006); רע"א 783/05 **ענבי נ' קורן**, פס"ח (2) (אר"ש 20.6.2006) ("...בעלי הדין הנכונים בענייני אגרה הם התובע והמדינה, דבר שהוא בחינת פשיטא, שהרי המדינה היא הגובה את האגרה, ואם נגבתה בחסר, תחסר קופתה").

מיועד תפקיד משני מאוד בהליך זה, אם בכלל,⁷⁹ שהרי עניינו בשאלה זו אינו נוגע ישירות בסוגיית האגרה, אלא ברצונו לחסום ככל יכולתו את מימוש זכות הגישה של התובע אותו.

מדיניות משפטית שמפנימה נכוחה את מהותה של זכות הגישה לערכאות אמורה אפוא לייעד לנתבע מקום מינורי, שולי ממש, בהליך הבקשה לפטור. לא זה המצב הלכה למעשה. אליבא דבתי המשפט העליון והמחוזי, הנתבע הוא בעל עניין בהליך הפטור מאגרה, ולכן הוא מורשה לשטוח לפני בית המשפט את טענותיו נגד מתן הפטור ליריבו, התובע.⁸⁰

בית המשפט לתביעות קטנות הוא טריבוטל שנועד להבטיח הגשה מרבית של ההליך המשפטי. תכליתו היא לשרת מימוש מרבי של זכויות מהותיות עבור מספר רב ככל האפשר של נמענים. היה אפשר לצפות כי לנוכח האמור ייטו פסיקותיו של בית משפט זה לכיוון צמצומה של היריבות הדיונית בסוגיית הפטור, תוך התמקדות בהתדיינות בין התובע למדינה בלבד וייעוד מקום שולי מובהק לנתבע בהליך הבקשה. אולם מצב הדברים הנוהג במציאות הוא הפוך. בבית המשפט לתביעות קטנות הנתבע נתפס כבעל אינטרס מובהק בהליך הפטור, ולכן הוא מקבל אפשרות נרחבת ומשמעותית להשתתף בהליך זה, להשמיע בו קול ברור, ולעשות כמיטב יכולתו על מנת להדוף את בקשת התובע. הפסיקה מראה כי הנתבע מקבל בהליך הפטור זכות התנגדות לבקשת הפטור, אפשרות להסביר מדוע יש לדחות בקשה זו, ואף הזדמנות להגיש ראיות שיש בהן כדי לקדם את טענותיו.⁸¹ קריאת ההכרעות העוסקות בעניין זה מראה כי לעיתים ההכרעה

79 עניין להד, לעיל ה"ש 78, בעמ' 507 ("לכל היותר יש לו ענין עקיף מאד בגובה האגרה, אם בסוף ההתדיינות הוא יחוייב לשפות את יריבו על האגרה שהלה שילם. אך ענין זה אין בו כדי להקים לו עילת תביעה בקשר לקביעת האגרה או החזרתה על-ידי קופת בית המשפט"); עניין יופיטר, לעיל ה"ש 77, בעמ' 428; רע"א 7602/11 מגדל חברה לביטוח בע"מ נ' מיפרומאל תעשיות ירושלים בע"מ, פס"מ 13 (אר"ש 12.7.2012).

80 ראו רע"א 1944/96 שפירא נ' כהן, פ"ד נ(1) 253, 256 (1996); ע"א 8166/11 חברת אלי ראובן בנייה והשקעות בע"מ (בפירוק) נ' נ. אלה ובניו חברה קבלנית לבניין (1972) בע"מ, פס"מ 16 לפסק הדין של הנשיא (בדימ') גרוניס (אר"ש 12.4.2015); רע"א 915/06 אייזנברג נ' פרינטליין. קום בע"מ, פס"מ 5 (אר"ש 18.9.2006); רע"א 9075/05 עיזבון לוי נ' עיריית הרצליה, פ"ד ס(4) 535, 541 (2006); רע"א 6928/01 פלוק נ' זינגל, פ"ד נ(5) 724, 721 (2002). בבית המשפט המחוזי אף נקבע כי לאחר ההחלטה בעניין הפטור יש להעניק לנתבע את היכולת להשיג על החלטה זו באמצעות הגשת בקשה לביטולה, ואף באמצעות הגשת ערעור על ההחלטה בעניין בקשת ביטול זו. ראו ע"ר (מחוזי נצ') 4014-09-14 גריל נ' היועץ המשפטי לממשלה (אר"ש 1.12.2014); ע"ר (מחוזי ים) 23660-01-17 אהים שרבת יוחמים ובוניס(1989) בע"מ נ' א.מ. תורג'מן בע"מ (אר"ש 26.6.2017); רע"א (מחוזי ב"ש) 40463-01-18 יעדים החברה העירונית לפיתוח עיסקי בבאר-שבע בע"מ נ' שחר (אר"ש 20.2.2018).

81 עניין חיים, לעיל ה"ש 42, בפס"מ 2; ת"ק (תביעות קטנות נת') 10366-08-20 גלר נ' שירות בתי הסוהר – מחלקת האסיר, פס"מ 3 (אר"ש 15.2.2021); ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 56513-09-19 מולדבסקי נ' שירות בתי הסוהר – מחלקת האסיר – זימונים 2 (אר"ש 15.1.2020); ת"ק (תביעות קטנות חי') 43984-01-18 נחום נ' בנק בינלאומי לישראל בע"מ, פס"מ 5 (אר"ש 8.4.2018); ת"ק (תביעות קטנות

השיפוטית נגזרת ישירות מיכולתו או אי-יכולתו של התובע מבקש הפטור להדוף את התנגדותו וטענותיו של הנתבע המשיב על בקשת הפטור, או למצער לא רק מטענותיו של תובע זה.⁸²

מצב דברים זה מעצב תכנית דיונית שבה התובע, שהיה אמור להתמודד בבקשת הפטור עם נציגי המדינה בלבד, נדרש עתה להתמודד גם עם טענות וראיות של הנתבע. כך הוא נדרש להתמודדות עם יריב נוסף, למתן מענה לטענות הנגד של יריב זה, ולהצגת ראיות מפריכות כנגד הראיות שהציג הנתבע בבואו להשיב על בקשתו. מדובר ביצירת משוכה נוספת בדרכו של התובע בבואו לבקש פטור מתשלום האגרה, בהצבת רף גבוה מזה שאמור להתקיים בבקשה זו, ובמובן מסוים בהיפוך הנטל המוטל על כתפיו של המבקש אותה – תובע זה נדרש להראות לא רק שבקשתו שלו מוצדקת, אלא אף שיריביו המתנגדים לסעד שהוא מבקש טועים.

בתצורה כזו הליך הפטור מאפשר לנתבע הזדמנות ממשית להחליש את יריבו. שלב דיוני שאמור לברר שאלה מובחנת נהפך לזירה שמערימה קשיים על תובעים, וכתוצאה מכך מעלה את רף הדרישה להוכחה מצידם. זאת ועוד, מכיוון שנתבעים אלו הם ברוב המקרים שחקנים חוזרים בהליך זה (כפי שהראה פרק ב לעיל), בית המשפט לתביעות קטנות מאפשר בכך הפרה של האיזון הדיוני שאמור לאפיין את ההליך המתקיים בין כתליו: תובעים המתאפיינים באיתנות כלכלית אינם פונים בבקשות פטור. המתדיין היחיד שמוצא את עצמו בעמדה נחותה זו הוא התובע החי בעוני, זה שמתאפיין בין כה וכה בחולשה יחסית. מדיניות משפטית שמערימה על תובע כזה קושי נוסף בדרכו למימוש זכותו לגשת לערכאות, כפי שהדברים תוארו כאן, לא רק שאינה פועלת לאיזון פערי הכוחות בינו לבין יריביו להליך, החזקים ממנו, אלא אף תורמת להחלשתו של בעל דין אשר ממילא מזוהה כחלש.

לנוכח דברים אלו, הנתונים שהוצגו בחלקו הראשון של המאמר נעשים הגיוניים יותר ומפתיעים פחות. הליך הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות מאמץ ומיישם פרקטיקות השאולות מההליך התקני אשר יש בהן כדי להציב את מבקש הפטור בעמדה דיונית נחותה ביחס ליריבו. תכלית הנגישות המאפיינת אותו אינה מניעה את בית המשפט להימנע מפרקטיקות נוהגות אלו. ההפך הוא הנכון. בית המשפט ממשיך לקיימן משל מדובר בהליך דומה לזה שמתקיים בזירות דיוניות מקבילות.

את היחס הדומה הזה, מקום שהיה נדרש אולי להרהר בכינון שוני, יש לקרוא במקביל למישור השני שמאפיין את דפוס הפעולה של בית המשפט לתביעות קטנות: פרקטיקות ייחודיות שבית משפט זה מעצב בהליך הפטור. כפי שנראה להלן, גם

ח"י 27690-12-14 הבי"ג נ' נקניק נהריה כשר, זוגלובק בע"מ, פס' 2 (אר"ש 13.2.2015); ת"ק (תביעות קטנות ח"י) 52943-01-14 לוק נ' סנה, פס' 1 (אר"ש 1.3.2014); עניין להב, לעיל ה"ש 48, בפס' 2; ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 47562-12-11 ורטנסקי נ' תדמור 1 (אר"ש 1.5.2012).

82 יש שבית המשפט אף אומר את הדברים מפורשות. ראו, כדוגמה מייצגת, ת"ק (תביעות קטנות ח"י) 30636-10-16 מלכה נ' כהן, פס' 9 (אר"ש 11.1.2017) ("...המבקש לא נתן מענה מקיף לטענות הנגד של המשיב").

פרקטיקות ייחודיות אלו מחזקות את אותה עמדה דיונית נחותה של התובע מבקש הפטור בהליך זה.

2. דפוסים שיפוטניים ייחודיים להליך המתקיים בבית המשפט לתביעות קטנות

(א) סכום אגרה נמוך כשיקול בדחיית בקשת הפטור

סכום אגרה נמוך הוא אחד ממאפייניו המובהקים של בית המשפט לתביעות קטנות. הוא מאפשר את מימוש תכלית ההנגשה העומדת ביסוד הקמתו של טריבונל זה, והוא אחד הרכיבים באגד הסממנים המבקשים לעשות כן.⁸³

הנחת המוצא המארגנת נושא זה היא אפוא כי סכום אגרה נמוך הוא אמצעי שיש בכוחו להקל על תובעים פוטנציאליים את פתיחת דלתו של בית המשפט, לאפשר להם להישמע בו ביתר קלות, ולצמצם את הקושי שמהווה לגבי החלשים שביניהם מחסום או למצער משוכה בדרכם לעשות כן. דא עקא כי מקריאת הפסיקה שעוסקת בפטור מאגרה בטריבונל זה עולה כי פעמים רבות בית המשפט רואה בסכום הנדרש לתשלום מהמורה קלה מאוד למעבר על ידי נמעניו הפוטנציאליים של ההליך, ולכן שיקול לדחיית בקשות פטור. פעולה זו, שהיא בבחינת דפוס קבוע, מבטאת התעלמות מהפוטנציאל לצמצום פערים הגלום במאפיין זה, וממילא בחזון ההנגשה העומד ביסודו.

המציין בהחלטות השיפוטיות הנוגעות בפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות מבין כמעט מיד כי לשיטתו של בית המשפט, האגרה הנדרשת לתשלום "צנועה",⁸⁴ "אינה גבוהה"⁸⁵ ו"נמוכה",⁸⁶ בבחינת דבר של מה בכך. כאשר אלה פני הדברים, עצם הקביעה הראשונית שבבתי המשפט לתביעות קטנות תיגבה אגרה נמוכה יחסית עומדת פעמים רבות לתובע לרועץ, ולמעשה נהפכת לנימוק – לעיתים כזה שמתווסף על נימוקים אחרים ולעיתים כזה העומד על רגליו העצמאיות – לדחיית בקשת הפטור, תוך

83 להרחבה על אודות סכום האגרה הנמוך כמאפיין מובהק של בית המשפט לתביעות קטנות וכאמצעי למימוש תכלית ההנגשה, ראו טבקה "בית המשפט לתביעות קטנות", לעיל ה"ש 21, בעמ' 214. כאמור, אגד סממנים זה כולל גם את קיצורן ופישוטן של הדרישות בנוגע לכתבי הטענות, את קיום הדיון המשפטי באופן שאינו פורמלי, את הדרת עורכי הדין מזירת ההתדיינות, ואת הסרת מחויבותם של הצדדים לפרוצדורה סבוכה ולמסמכים מורכבים. להרחבה על אודות סכום האגרה הנמוך כמאפיין שהוא חלק ממכלול רעיוני ומעשי שאמור להתור למימוש תכלית ההנגשה ראו שם, בעמ' 214–216; חבקין ונמרודי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 29–63.

84 ת"ק (תביעות קטנות חי') 50005-12-15 ברזני נ' פלאפון תקשורת בע"מ 1 (אר"ש 24.12.2015); עניין איתן, לעיל ה"ש 43, בעמ' 2.

85 עניין שגיא, לעיל ה"ש 41, בעמ' 2.

86 עניין שוורץ, לעיל ה"ש 45, בעמ' 3; עניין מטודי, לעיל ה"ש 45, בעמ' 2; עניין מיכאלוב, לעיל ה"ש 48, בפס' 8.

מזעור ולעיתים איון של הקושי שכמה ממבקשי הפטור חווים בדרכם להיכנס בשערי בית המשפט.⁸⁷

ההנחה כי סכום האגרה הנדרש לתשלום הוא שולי וחסר חשיבות, רק משום שהוא נתפס בעיני בית המשפט כנמוך, דומה להנחה אחרת – גם היא תוצר הפסיקה – העוסקת בסמכות השיפוט המקומית. בית המשפט בישראל מעניק לסמכות שיפוט זו תפקיד משני, זניח ממש, לנוכח הטענה כי "מדינת ישראל היא מדינה קטנה בשטחה. המרחקים הקצרים בין הערים השונות במדינה, ויהיו אלו אף המרוחקות ביותר זו מזו, אינם גדולים. בהתחשב באמצעי התחבורה הזמינים לאדם בעידן שאנו חיים בו יקשה לקבל את ההנחה כאילו קיום הדיון בבית-משפט המצוי במחוז מסוים, ולא אחר, חיוני להבטחת נוחות הצדדים".⁸⁸ טענה זו, בדיוק כמו ההנחה מושא ענייננו, מקפלת בחובה מושכל ראשון שלפיו תובעים אינם חווים ואינם אמורים לחוות קושי כאשר הם נדרשים לדרישת תשלום של מאות שקלים או לקיום התדיינות במקום שיפוט רחוק ממרכז חייהם.

וכשם שהנחה זו דומה לרעותה, כך היא אף שגויה, בדיוק כמוה: היא אינה מביאה בחשבון את מי שמתאפיין בחסרון כיס ולכן נדרש לחשב בדקדקנות את הוצאותיו אל מול הכנסותיו, פן אלה האחרונות לא יאפשרו לו לעמוד באלה הראשונות. הנחה זו מתעלמת מן העובדה הפשוטה שלא כל התובעים עשויים מקשה אחת, ולכן לא כולם

87 ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 75656-09-24 **אמיתי נ' אל על נתיבי אויר לישראל בעמ** (אר"ש 7.11.2024) ("...האגרה בתביעות קטנות עומדת על פחות מ-300 ש"ח. אולי עדיף לשלמה ולא להמתין לכל האישורים ולתשובת הצד שכנגד אליהם"); ת"ק (תביעות קטנות אש"י) 35243-09-24 **עסיס נ' אבו סולב** (אר"ש 10.10.2024) ("אין מקום לפטור מתשלום אגרה. מדובר בסכום מינימאלי, ששיעורו אינו גבוה"); ת"ק (תביעות קטנות חי") 8908-02-14 **שמילוביץ נ' בית אבות הספרדי בנווה שאנן**, פס' 7 (אר"ש 5.2.2014) ("ריבוי סימני השאלה בהקשר זה, מצביע על קיומה של עילת תובענה קלושה ובשלב זה בלתי מוכחת, באופן אשר אינו מצדיק להעניק פטור מתשלום אגרת ביהמ"ש, אשר הינה לא ניכרת במיוחד"); עניין **יפוח**, לעיל ה"ש 48 ("מדובר בהליך בתביעות קטנות, אשר סכום האגרה מלכתחילה נמוך ביותר... לפיכך דין הבקשה להידחות"); עניין **גאשו**, לעיל ה"ש 44, בעמ' 2 ("בהינתן האמור וכן שיעור האגרה בתביעות קטנות לא שוכנעתי שיש לפטור את המבקשת מתשלום האגרה"); ת"ק (תביעות קטנות חי") 22317-02-16 **רוזנטל נ' דגן** 1 (אר"ש 10.2.2016) ("לא די בנימוקים שפורטו בבקשה כדי לבסס מתן פטור מתשלום אגרה, מה גם שעסקינן בתביעה קטנה שהוגשה על סך של 9,671.5 ₪ ומכאן שהאגרה בה יחויב התובע תעמוד על סך של כ-97 ₪"); ת"ק (תביעות קטנות רמ") 2579-06-16 **מונייר נ' עיריית לוד**, פס' 8 (אר"ש 26.10.2016) ("לאור סכום האגרה הנמוך יחסית אותו יש לשלם במסגרת הליך בבימ"ש לתביעות קטנות (עד לסך של 335 ₪)... המבקשת לא עמדה בנטל המוטל לפתחה להוכיח כי אין ביכולתה לשלם את האגרה"); ת"ק (תביעות קטנות חי") 25655-06-13 **אהרון נ' שיטרי** (אר"ש 13.6.2013).

88 רע"א 188/02 **מפעל הפיס נ' כהן**, פ"ד נז(4) 478, 473 (2003). והשוו רע"א 5762/21 **פלונית נ' פלוני**, פס' 11 (אר"ש 15.12.2021); רע"א 11180/08 **עיריית מודיעין-מכבים-רעות נ' ארד ד. הנדסה בע"מ**, פס' 8-9 (אר"ש 6.5.2009); רע"א 6920/94 **לוי נ' פולג**, פ"ד מט(2) 731, 734 (1995) ("במדינה קטנה כמדינתנו ממילא אין לייחס משמעות מופרזת לשאלה אם תובענה פלונית מוגשת בתחום סמכותו המקומית של בית-משפט זה או אחר").

יכולים להגיע בקלות ממקום למקום או לעמוד בתשלומים שלרובנו נראים זניחים – לגבי החזקים שבינינו המדינה היא קטנה, המרחקים בין הערים השונות בה קצרים, ותשלום של כמה מאות שקלים הוא זניח; אולם מבחינת החלשים שבינינו המדינה רחבת ידיים, הערים השונות בה מרוחקות מאוד זו מזו, ותשלום של כמה מאות שקלים הוא לעיתים משימה שמחייבת ויתור על קבלת טיפול רפואי, רכישת תרופות וקניית מזון.⁸⁹ אלא שההנחה דנן לא רק מעלימה את כל מי שעקב עוניו אינו עולה בקנה אחד עם סברת היסוד בנוגע ליכולותיו האפרוריות של התובע בהליך זה, ולא אך מטשטשת את ההבדלים בין תובעים שונים אלו, משל היו דומים זה לזה ביכולותיהם הכלכליות; במישור עמוק יותר היא אף לוקה במישור הנורמטיבי. כזכור, תקנות האגרות קובעות שני תנאים שעל בית המשפט לבחון בבואו להכריע בבקשת הפטור – הראשון כלכלי והשני משפטי.⁹⁰ בהתייחסו לגובה האגרה כשיקול בדחיית הבקשה, בית המשפט מוסיף הלכה למעשה תנאי נוסף על שניים אלה. באמצעות תנאי זה בית המשפט מגביה את דרישות ההוכחה הקבועות בתקנות האגרות ומרחיב אותן, וכתוצאה מכך יוצר קושי רב יותר לזכות בפטור מאגרה בהליך מובחן זה.

דפוס פעולה זה הוא בעייתי לא רק כשלעצמו, אלא גם לנוכח התוצאות שהוא מוביל אליהן: הוא מקטין את יכולתם של תובעים להיכנס להליך שתכליתו נגישות משפטית, הוא ממצב את בית המשפט לתביעות קטנות כזירה דיונית זמינה פחות למי שאינו יכול לשלם את דמי הכניסה הנדרשים כאגרה, והוא מפחית מיכולתו של טריבונל זה לפעול לצורך צמצום פערים חברתיים ולקידום שוויון. מטרות אלו עומדות בליבת תכלית הנגישות של בית המשפט לתביעות קטנות. התייחסות לסכום אגרה נמוך כשיקול בדחיית בקשת הפטור היא אפוא פרקטיקה שיפוטית שביסודה היפוך התכלית שהנביעה את היות סכום האגרה נמוך מלכתחילה.

(ב) תשלום אגרה כביטוי להפגנת רצינות ולהבעת אמון בתביעה

בית המשפט לתביעות קטנות נוהג להתייחס לתשלום האגרה כביטוי להוכחת אמונו של התובע בתביעתו, דהיינו, כאמצעי שמשקף את מחויבותו של תובע זה למוצקותה

89 להרחבת הדיון בכשל של ההנחה הפסיקתית בנוגע לסמכות השיפוט המקומית ראו אסף טבקה ועידו באום "להחזיר עטרה ליושנה": מקומה הראוי של הסמכות המקומית בסדר הדין האזרחי "עלי משפט" ט 175, 187 (2011); אסף טבקה "על הרבש ועל העוקץ": סמכות השיפוט המקומית בתביעות אינטרנט" הפרקליט נב 365, 371 (2013). להרחבה על אודות דילמת הבחירה של אנשים החיים בעוני בין עמידה בתשלומים שונים לבין קבלת טיפול רפואי, רכישת תרופות וקניית מזון, ראו ניצה (קלינר) קסיר, רינה פינס ונתנאל פלאם דוח ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2022 18–20 (הביטוח הלאומי, מינהל המחקר והתכנון 2023); המכון הלאומי לחקר שירותי הבריאות ומדיניות הבריאות (ע"ר) בתי חולים/קהילה: אתגרי הזירה המשתנה 141 (2023); עידו אפרתי "דו"ח: כמיליון ישראלים מוותרים על שירות רפואי בשל מצוקה כלכלית" הארץ (20.3.2023) <https://did.li/rkMOF>; בר פלג "דו"ח העוני: כשליש ממשקי הבית בישראל חיו באי-ביטחון תזונתי ב-2023" הארץ (28.12.2023) <https://did.li/ZGG6q>.

90 ראו לעיל ה"ש 13–15 והטקסט המפנה אליהן.

ולהצדקתה של התביעה שהגיש.⁹¹ לשיטת בית המשפט, מדובר בדרישה שטומנת בחובה את ההנחה "כי מי שנדרש לשלם אגרה עבור הליך משפטי, ישקול היטב את הצורך בהליך ואת האמור לגופו".⁹² בית המשפט שב ומדגיש כי להבנתו, "...אין באי מתן הפטור משום מחסום ממשי בפני ניהול ההליך, אלא משום ציפייה ל'הפגנת רצינות' מטעם המבקש".⁹³ יש שהוא אף מגדיל וקובע כי תשלום זה הוא ראוי – כביטוי של אותה רצינות ואותו אמון – אף מהטעם שסכום האגרה יושב לתובע במקרה שתביעתו תתקבל.⁹⁴

אם עד עתה עסקו רוב הדפוסים השיפוטיים שנדונו לעיל בפרשנותו של התנאי הכלכלי לקבלת הפטור שלפיו "אין ביכולתו של המבקש לשלם את האגרה",⁹⁵ הדפוס השיפוטי הנדון בחלק זה עוסק בפרשנותו של התנאי המשפטי שלפיו "ההליך מגלה עילה".⁹⁶ בהכריעו כי תשלום האגרה הוא ביטוי למחויבות, לרצינות ולאמון בתביעה, בית המשפט לתביעות קטנות קובע למעשה כי התובע נדרש לתשלום זה כעדות לכך שעילת התביעה שלו איתנה, מבוססת ורצינית, כמו גם לאמונתו שהוא יוכל להוכיח כדבעי בשלב הדיון המשפטי גופא.

דרישה זו עומדת בסתירה לקביעתו של בית המשפט העליון באשר לאופיו, לסיבת קיומו ולמסגרת תנאיו של התנאי המשפטי לקבלת הפטור מאגרה. בית המשפט העליון קבע, חזור ושוב, כי ככל שמדובר בתנאי זה, "מדובר בנטל הוכחה קל המוטל על המבקש..."⁹⁷ לשיטתו, יש לפרש תנאי זה בצמצום, דהיינו, ככזה שדורש ממבקש הפטור "להראות כי העילה העומדת ביסוד ההליך אינה קלושה וחסרת סיכוי של ממש".⁹⁸ הא ותו לא. סיבת הדברים פשוטה: פרשנות מקילה כזו לתנאי האמור מבטאת נקודת איזון שעשויה למנוע הגשת תביעות סרק חסרות תכלית ובר בדרך מאפשרת למבקשי פטור חלשים מבחינה כלכלית את הכניסה לבית המשפט, דהיינו,

91 חבקיין ונמרודי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 187 ו-191; עניין **שכטר**, לעיל ה"ש 48, בפס' 2; עניין **מולדבסקי**, לעיל ה"ש 81, בעמ' 3; ת"ק (תביעות קטנות עכו) 32953-08-19 **שוריאור נ' נתיב אקספרס – תחבורה ציבורית בע"מ**, פס' 2 (אר"ש 2.9.2019) (להלן: עניין **נתיב אקספרס**); ת"ק (תביעות קטנות ת"א) 16302-10-14 **אצחייק נ' משטרת ישראל**, פס' 7 (אר"ש 26.8.2015).

92 עניין **נוב**, לעיל ה"ש 62, בעמ' 2.

93 ת"ק 62113-06-17, לעיל ה"ש 64, בפס' 7. ראו גם ת"ק (תביעות קטנות חדר) 71114-11-17 **כהן נ' זריהן**, פס' 4 (אר"ש 26.12.2017). לרעיון זה בניסוח דומה ראו ת"ק (תביעות קטנות נצ') 47309-09-17 **דוירי נ' המוסד לביטוח לאומי** (אר"ש 6.12.2017) ("על התובע להראות אמון ומחויבות לתביעתו").

94 ת"ק (תביעות קטנות נצ') 1904-11-17 **לוטבה נ' גולן טלקום בע"מ** (אר"ש 3.11.2017) ("...מן הראוי שהתובעת תשלם את האגרה כביטוי לאמונתה בתביעה, שהרי סכום האגרה יוחזר לה במידה ותזכה בתביעה").

95 תק' 14 (ג) לתקנות האגרות.

96 שם.

97 ע"א 8974/04, לעיל ה"ש 17, בעמ' 725.

98 בר"ם 8638/19 **נקאצי נ' רשות האוכלוסין והגירה ומעברי הגבול**, פס' 7 (אר"ש 28.1.2020). ראו גם רע"א 4083/15 **בוטירה נ' המוסד לביטוח לאומי**, פס' 8 (אר"ש 23.8.2015).

את הגישה אל המקום שבו יוכלו להעלות טיעונים בדבר הפגיעה הלכאורית בזכויותיהם המהותיות.

אולם בית המשפט לתביעות קטנות מסיט נקודת איזון זו אל עבר הקוטב של מניעת הגשת התביעות. תחת ההקלה שביקש בית המשפט העליון לקבע, הוא בוחר בהקשחה; חלף המשוכה הנמוכה שהציב בית המשפט העליון, הוא בוחר בהעמדת רף גבוה בפני מבקש הפטור. אם אליבא דבית המשפט העליון די שיש בהליך ממשות לכאורית – בבחינת היותה בת תוקף, ולא חסרת כל סיכוי – על מנת לענות על דרישה זו, לשיטת בית המשפט לתביעות קטנות תשלום האגרה אמור לבטא ממשות מסיבית של עילת התביעה, קרי, אופן מלא של התובע ביכולתו להוכיחה ומחויבות מוחלטת שלו למלאכה.

סטייה זו מקביעתו המפורשת של בית המשפט העליון היא רגרסיבית במהותה. ככל שמבקש הפטור חלש יותר מבחינה כלכלית כן היא פוגעת בו יותר. למעשה, דפוס שיפוטי זה משמש גורם מניעתי או הרתעתי בעל ערך מוסדי רק מקום שמבקש הפטור מצוי במצב כלכלי ירוד מאוד. רק תובע כזה לא יוכל לעמוד בתשלום האגרה בטריבונל האמור. תובעים אחרים, מעט מבוססים יותר ממנו, אולי יוכלו להפגין רצינות ומחויבות נדרשת זו באמצעות תשלום האגרה. תובע חלש מאוד, להבדיל, ימצא את עצמו בעמדה נחותה לא עקב אי-איתנותה של עילת התביעה שלו, אלא אך לנוכח אי-יכולתו לשלם את האגרה כביטוי להפגנת אמונו בה.

קביעתו של בית המשפט העליון בעניין זה פוונה בדיוק לתובעים חלשים אלו. היא ביקשה להגן עליהם, לאפשר להם את פתיחת שערי בית המשפט, ולהקל עליהם את השמעת קולם בהליך. לכן היא הבחינה בין שלב הדיון גופא (שבו התובע אכן נדרש להוכיח את איתנותה של עילת התביעה שלו) לבין שלב הכניסה להליך (שבו הוא נדרש לנטל הוכחה קל על מנת לעמוד בתנאי המשפטי המרכיב את דרישת הפטור). בית המשפט לתביעות קטנות כופר בהבחנה זו, ולמעשה מאחד את שני השלבים לכלל שלב אחד בלבד, הממוקם בכניסה להליך. לשיטתו, תובע המבקש פטור מאגרה אינו זכאי להמתין עם שאלת איתנותה של עילת התביעה שלו עד לשלב הדיון גופא, ותחת זאת עליו לבטא איתנות זו כבר בשערי בית המשפט.

לא למותר לציין כי בית המשפט לתביעות קטנות אינו תורם בכך לקידום הערך של נגישות המשפט או לחיזוק זכות הגישה לערכאות. ההפך הוא הנכון. באמצעות פרקטיקה זו הוא מערים על תובעים חלשים מבחינה כלכלית קושי בכניסה להליך, תוך שהוא מפרש את התנאי המשפטי לקבלת הפטור מאגרה באופן שסותר את ייעודו של פטור זה. כל זאת כאשר ההיגיון שמארגן את הקמתו והווייתו של טריבונל זה הוא הנגשה מרבית של הליך משפטי אזרחי, תוך מימוש מרבי של זכויות מהותיות, למספר רב ככל האפשר של נמענים.

(ג) מצבם הכלכלי ומקורות הכנסתם של ילדי מבקש הפטור כשיקול בדחיית בקשת**הפטור**

תכלית הנגשתו של ההליך השיפוטי לנמעניו המאופיינים בחולשה כלכלית היא שהנביעה גם את קביעתן של תקנות האגרות בדבר אופי המשוכה שהתובע נדרש לעבור בבקשו את הפטור מתשלום האגרה. משוכה זו, לפי לשון תקנה 14(א) לתקנות אלו, מחייבת את התובע לצרף לבקשתו תצהיר שבו יפרט "את רכושו, רכוש בן זוגו ורכוש הוריו אם הוא סמוך על שולחנם, ומקורות הכנסתו בששת החודשים שקדמו לתאריך הבקשה". חשוב לשים לב לפרטים שתקנה זו קובעת: בנקודת האיזון שבין הרצון לממש את זכות הגישה לערכאות, ובכלל זה השאיפה לאפשר למספר רב ככל האפשר של תובעים השמעת קול בהליך המשפטי, מחד גיסא, לבין הניסיון לצמצם שימוש לרעה בהליך המשפטי באמצעות הגשת בקשות פטור שאינן ראויות, מאידך גיסא, בחר מחוקק המשנה למקד את שאלת נאותות הפטור בארבעה פרמטרים: רכושו של מבקש הפטור, רכוש בן זוגו של מבקש הפטור, רכוש הוריו של מבקש הפטור מקום שהוא סמוך על שולחנם, ומקורות הכנסתו של מבקש הפטור בששת החודשים עובר להגשת בקשתו.⁹⁹ פרטים אלו חשובים לא רק על מנת להבין מהי נקודת האיזון שאותה ביקש מחוקק המשנה לעגן בדבר נאותות הפטור; בענייננו הם חשובים גם – ובעיקר – על מנת להבין כיצד בית המשפט לתביעות קטנות נוהג לגביהם. עיון בפסיקתו של טריבונל זה מראה כי במקביל לדרישות אלו, ונוסף עליהן, בית המשפט כולל דרישה נוספת שאינה מופיעה כלל בנוסחת האיזון המגולמת בלשון התקנה – הכנסותיהם הכספיות של ילדי מבקש הפטור. בשורה ארוכה ועקיבה של הכרעות קובע בית המשפט כי כל בקשת פטור מחייבת פירוט מצבם הפיננסי של ילדי מבקש הפטור, וכי אי-ציון המידע האמור יוביל לדחיית הבקשה לנוכח אי-עמידה בנטל אשר לשיטת בית המשפט שומה על התובע להרים.¹⁰⁰

99 להרחבה על אודות מלאכת איזון זו, בנוגע למוסד הפטור מאגרה בכלל ובנוגע לנוסחת האיזון החותרת להנגשה האמורה בתקנות האגרות בפרט, ראו רע"א 8111/13 **אמינוב נ' אלביט מערכות בע"מ**, פס' ו (אר"ש 13.4.2014); רע"א 2594/15 **פוגל נ' מדינת ישראל**, פס' ה (אר"ש 16.7.2015); רע"א 5027/09 **פלוגית נ' משרד המשפטים**, פס' כה (אר"ש 2.6.2010); רע"א 5237/06 **המרכז לגביית קנסות, אגרות והוצאות נ' מנסור** 16 (אר"ש 6.7.2008) (פסק הדין של השופט רובינשטיין).

100 ראו ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 16544-08-22 **פלוגי נ' שהרבני** (אר"ש 21.9.2022); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 16278-05-22 **כהן נ' שירותי בריאות כללית הנהלה ראשית** 2 (אר"ש 10.5.2022); ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 64947-02-22 **כהן נ' פלאפון תקשורת בע"מ** 2 (אר"ש 1.3.2022); ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 66568-01-22 **הוטמכר נ' קטלן** (אר"ש 1.3.2022); ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 23397-01-22 **קיפניס נ' אי.די.איי. חברה לביטוח בע"מ** 2 (אר"ש 11.1.2022); עניין **שכטר**, לעיל ה"ש 48, בפס' 10 ו-11; עניין **ש. שלמה חברה לביטוח בע"מ**, לעיל ה"ש 43, בעמ' 2; עניין **דיומן**, לעיל ה"ש 43, בעמ' 2; עניין **הלוי**, לעיל ה"ש 43, בעמ' 2; עניין **עבודי**, לעיל ה"ש 43; עניין **אסרף**, לעיל ה"ש 43; עניין **נתיב אקספרס**, לעיל ה"ש 91, בפס' 10 ו-11; עניין **בן שימרון**, לעיל ה"ש 43; עניין **אשכנזי**, לעיל ה"ש 43, בפס' 3.9 ו-7; עניין **סקובר**, לעיל ה"ש 43; עניין **אדרעי**, לעיל ה"ש 43; עניין **איתן**, לעיל ה"ש 43; ת"ק (תביעות קטנות פ"ת) 61770-07-19 **זדה נ' מרומ תעופה** 2

לא בכדי לא בא זכרה של דרישה זו בלשונן המפורשת של תקנות האגרות. היא אף לא הופיעה בהן בעבר, בנוסח התקנות הקודמות משנת 1987.¹⁰¹ למעשה, מחוקק המשנה מעולם לא כלל בתקנות האגרות דרישה להצגת מצבם הכלכלי של ילדי מבקש הפטור. מראשית התקנתן קיבעו תקנות אלו את אותה נקודת איזון – זו שמעוגנת בה עד היום ואשר נמנעת באופן ברור מחיובו של מבקש הפטור בבקשת נדבה מילדיו. בכך מצמצמות התקנות, הן בעבר והן בהווה, את חשיפת מבקש הפטור לממד הבושה וההשפלה שאליו הוא עלול להיקלע מקום שייקבע אחרת.

הכרעתו האמורה של בית המשפט לתביעות קטנות לא רק סוטה אפוא מלשונן המפורשת של תקנות האגרות, אלא במישור עמוק יותר אף הופכת את מבקש הפטור לפושט יד לפני ילדיו שלו. הישנותם של הדברים בפסיקתו של טריבונל זה מעצבת פרקטיקה שכל כולה הלבנת פנים וביזוי אדם לפני משפחתו הקרובה אך בשל עוני, והיא חוזרת ונשנית בפסיקה זו שוב ושוב, משל הייתה נורמה לגיטימית.

לא למותר לציין כי במישור התוצאתי פרקטיקה זו מטילה עול מעשי נוסף על מבקש הפטור, וכתוצאה מכך מקטינה את סיכויי לזכות בבקשתו. הוספת הדרישה האמורה לצד שאר הפרקטיקות שתוארו ונותחו לעיל מאפשרת גם היא את ביאור הנתונים המספריים שהופיעו בחלקו האמפירי של המאמר, ולמעשה מסיימת את מלאכת ההסבר לחידת השיעור הגבוה מאוד של דחיית בקשות הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות.

3. מסקנות – משמעותם של הדפוסים השיפוטיים הנוהגים בבקשת הפטור מאגרה

בבואם ליישם את שני התנאים – הכלכלי והמשפטי – הקבועים בתקנות האגרות לצורך מתן פטור מתשלום האגרה, קאמצים בתי המשפט לתביעות קטנות שש פרקטיקות, בבחינת דפוסים שיפוטיים המעצבים זירה דיונית זו. מחציתן של תמות אלו בדפוסים שיפוטיים שהוא נוטל מפסיקות הנוהגות בהליך הפטור התקני בבית משפט השלום ובבית המשפט המחוזי, ומחציתן ייחודיות לו.

בכל אחת מהתמות האלה, ובאיגודן יחד כמכלול שיפוטי שלם, יש כדי להעלות את רף הדרישות הנוגעות בפטור מאגרה, וממילא אף להקטין את הסיכוי שבקשה זו תתקבל. אכן, כל אחת מהדרישות האלה מציגה בתורה הנחה, עיקרון, חיוב או משוכה אשר חותרים לפרדיגמת פטור שבה שיעורי ההפטר מתשלום האגרה נמוכים.

(אר"ש 25.7.2019); ת"ק (תביעות קטנות רח') 64132-03-19 הוכברג נ' גבעוני 1-2 (אר"ש

21.4.2019); ת"ק (תביעות קטנות פ"ח) 59972-10-17 מדאני נ' סעיד (אר"ש 30.10.2017); ת"ק

(תביעות קטנות פ"ח) 7183-04-17 עאסי נ' עאסי (אר"ש 7.4.2017).

101 בעבר עוגנה אפשרות הגשתה של בקשת הפטור בתק' 13(א) לתקנות האגרות הישנות. גם תקנה זו, בדיוק כמו התקנה התקפה כיום, מתמקדת ברכושו של מבקש הפטור, ברכוש בן זוגו, ברכוש הוריו מקום שמבקש הפטור סמוך על שולחנם, ובמקורות הכנסתו של מבקש הפטור בששת החודשים קודם להגשת הבקשה.

למצב דברים זה יש משמעויות מספר במישורים שונים: במישור ההליכי הדפוסים השיפוטיים האמורים מעצבים זירה דיונית שאינה מאוזנת, דהיינו, כזו שמפירה את שיווי המשקל בין תובעים לנתבעים שאמור להתקיים בהליכים משפטיים בכלל ובבית המשפט לתביעות קטנות בפרט.¹⁰² הדפוסים השיפוטיים שנדונו לעיל מעניקים יתרון דיוני מובהק לנתבעים בבית המשפט לתביעות קטנות על התובעים בטריבונל זה. מצב עניינים זה הוא בעייתי בכל הליך אזרחי, אך הוא פגום שבעתיים בזירה דיונית שתכליתה המרכזית היא הנגשת המשפט לאוכלוסיות רבות ומגוונות. תוצאתו הישירה והמובהקת היא קיבוע אי-שוויון הליכי במובנו הפשוט ביותר, כזה שפגיעתו הולכת וגוברת ככל שהתובע חלש יותר מבחינה כלכלית. בזירה דיונית גרסיבית זו ימצא תובע חלש את עצמו בעמדה דיונית נחותה ביחס ליריבו אך ורק עקב דלותו הכלכלית, וההליך לא רק שלא יעצב מסגרת התנהלות שיש בה כדי לצמצם פערים אלו – הוא אף יפעל להעמקתם. במישור הציבורי דפוסים שיפוטיים אלו פועלים באופן שיש בו כדי למצב את בית המשפט לתביעות קטנות כגוף שיפוטי מרוחק, נוקשה, בלתי מושג, ורלוונטי פחות לפניות של ציבור המתאפיין בחולשה כלכלית. תובעים פוטנציאליים אלו אינם מוצאים את עצמם בהליך פטור שמתאפיין ברגישות, באמפתיה או בהזדהות עם מורכבות חייהם, אלא בזירה דיונית שסממניה העיקריים הם חשדנות, אי-אמון, חקירה מתמדת, דרישה להצגת ראיות רבות והפעלת כוח נגדם. אין זה הליך שיש בו כדי להשרות על תובעים אלו את התחושה שהמשפט הוא כלי מעצים המהווה מקור להרחבת אפשרויותיהם האזרחיות ולמימוש זכויותיהם, אלא יותר את החשש שמדובר במנגנון בירוקרטי שיש בו כדי לאיים עליהם ולפגוע בהם.¹⁰³

במישור החוקתי הדפוסים השיפוטיים האמורים שוחקים את בסיס כוחה של זכות הגישה לערכאות, מחלישים אותה, מצמצמים את יכולת מימושה הלכה למעשה,

102 לניתוח עומק רעיוני של מושג האיזון הדיוני בין תובעים לנתבעים בהליך האזרחי התקני ראו יששכר רוזן-צבי **ההליך האזרחי** 109–174 (2015). ליישום הדברים על סוגיה דיונית מובהקת ראו טבקה "פרדיגמת מערך כתבי הטענות", לעיל ה"ש 9. לדוגמה שבה הופר איזון דיוני זה בהליך התקני ראו אסף טבקה ואור סדן "העברת דיון אזרחי בין אזרחי שיפוט שונים כמקרה בוחן לשאלת תכליות הפרוצדורה האזרחית: הכיוון שאליו נושבת הרוח – בעקבות המגמה שהחלה בבש"א 6148/18 סעדיה נ' ק.ש. חתמים בינלאומיים" **"המשפט" ברשת: זכויות אדם – מבוקי הארות פסיקה** 88, 5 (2019). לדיון בסוגיית האיזון הדיוני בחזון פעילותו של בית המשפט לתביעות קטנות ראו חבקין ונמרודי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 24–27.

103 מדובר בחוויית חיים טיפוסית לאנשים החיים בעוני. להרחבה ראו Austin Sarat, "The Law Is All Over": Power, Resistance and the Legal Consciousness of the Welfare Poor, 2 YALE J.L. & HUMAN. 343 (1990); JOHN GILLIOM, OVERSEERS OF THE POOR: SURVEILLANCE, RESISTANCE, AND THE LIMITS OF PRIVACY 1 (2001) ("You have to watch every step like you are in prison. All the time you are on welfare, yeah, you are in prison. Someone is watching like a guard"); Jerome E. Carlin, Jan Howard & Sheldon L. Messinger, *Civil Justice and the Poor: Issues for Sociological Research*, 1(1) LAW & SOC'Y REV. 9, 73 (1966) ("The poor man looks upon the law as an enemy, not as a friend. For him the law is always taking something away").

ומעמעמים את אורה. הליך שמערים על התובע קשיים רבים כל כך, שמציב בפני תובע זה רף כניסה גבוה כל כך, שדרישותיו כה רבות ואשר בפועל רוב הבקשות העולות במסגרתו נדחות כלעומת שהוגשו – אינו הליך שמימוש זכות הגישה עומד לנגד עיניו. למצער הוא אינו כזה שזכות הגישה היא ממד מרכזי בהווייתו. כל זה מתרחש, כזכור, בטריבונל שנגישותו היא תכליתו העיקרית ואשר זכות הגישה אמורה להיות נשמת אפו וסיבת קיומו המרכזית.

ומעבר לכל, במישור המוסרי הדפוסים השיפוטיים שתוארו לעיל מעניקים לגיטימציה לזלזול בתובעים חלשים מבחינה כלכלית, לפגיעה בהם ולזילות בכבודם כבני אדם. כאשר בית המשפט מאלץ מבקשי פטור, באופן חוזר ונשנה, לפנות לקרוביהם בבקשת תרומה, נדבה, צדקה והלוואה, כאשר הוא מחייב אותם למכור את מעט הרכוש שיש להם, וכאשר הוא אינו בוחל בהפיכתם לפושטי יד גם בפני ילדיהם, נראה כי אין מנוס מן המסקנה כי הליך זה נגוע כל כולו בביזוי ובהלבנת פנים של מי שכל חטאו הוא היותו חסר אמצעים. תחת האפשרות לחזק שיתוף וסולידריות חברתית מתוך אחריות כלפי האחר, וחלף היכולת להנכיח את ציבור האנשים שחיים בעוני כמי שזכאים ליחס מכבד – כזה שאינו מתייחס אליהם כאל אזרחים ממדרגה שנייה הנזקקים לנדבות ולחסדים – בית המשפט בוחר, חוזר ושוב, להשפיל אנשים אלו אך ורק עקב עוניים. ביזוים בראש חוצות, הזלזול בהם וההפחתה בכבודם, כל אלה נהפכו לנורמה, לפרקטיקה שבית המשפט לתביעות קטנות מיישם באדיקות.

כל זה יכול וצריך להשתנות. שינוי גישה וחשיבה מחודשת על אודות כל מה שאפשר מצב דברים זה עשויים להוביל לאימוצם של עקרונות אחדים, בבחינת קווי פעולה שיהוו עבור בית המשפט לתביעות קטנות מפה ומצפן להתנהלות מכבדת ונכונה יותר, כזו שתאפשר את תיקון המצב הקיים. בכך נעסוק בשורות הבאות.

סוף דבר: מבט אל העתיד

ההליך האזרחי הוא המנגנון הרשמי שהמדינה מספקת לצורך פתרון סכסוכים בין האישיות המשפטיות השונות שמרכיבות אותה. עם זאת, חשיבותו החברתית של ההליך האזרחי אינה מסתכמת אך בעיצובו של מנגנון תרבותי לפתרון סכסוכים, אלא אף בהיותו מכשיר חשוב שבאמצעותו אזרחי המדינה יכולים להמשיך להשתתף בעיצובם של עקרונות חברתיים, בהשפעה על פרשנותם ויישומם של ערכים תרבותיים, ובקביעת קווי גבול של נורמות התנהגות הנתפסות כמוסכמות.¹⁰⁴ היכולת ליטול חלק פעיל בהליך

Owen M. Fiss, *The Supreme Court 1978 Term—Foreword: The Forms of Justice*, 93 HARV. L. REV. 1, 29 (1979) ("I doubt whether dispute resolution is an adequate description of the social function of courts. To my mind courts exist to give meaning to our public values, not to resolve disputes. Constitutional adjudication is the most vivid manifestation

היא בעלת חשיבות פוליטית מן המעלה הראשונה: היא מאפשרת לנו לממש את זכותנו – הנובעת מאזרחותנו – להשתתף בתהליך עיצובה של מדיניות חברתית הנוגעת במגוון היבטים אזרחיים הסובבים את חיינו; היא מהווה מכשיר לשמירתם, לביסוסם ולמילויים של העקרונות, הערכים והזכויות – הפוליטיות, החברתיות, הכלכליות והתרבותיות – המהווים תנאי להמשך קיום האופי הדמוקרטי של החברה שאנו חיים בה; וככזו היא משמשת כלי אשר מתווך ומאפשר את יישום הזכויות המוקנות לנו כאזרחי המדינה, ולמעשה ערוץ שבלעדיו אין לזכויות אלו כל משמעות מעשית בחיי המציאות.¹⁰⁵

בדיוק על מנת לאפשר את כל אלה נוצרו שתי המסגרות הדיוניות שעמדו ביסוד מאמר זה – מוסד הפטור מתשלום האגרה וההליך האזרחי בבית המשפט לתביעות קטנות. כל אחד מהם לחוד, ושניהם גם יחד, ביקשו לעצב זירות שתכליתן העמקת ההשתתפות, שמטרתן יצירת תשתית דיונית למימוש זכויות מהותיות, שחזונו הנגשה ומתן הזדמנות להשמעת קול של מי שבלעדיהן עלול להיות בשתיקתו. הדעת נותנת כי מכיוון שכך יקבלו בקשות הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות יחס אשר יבכר את הכניסה להליך על פורמליסטיקה נוקשה ולכן יוביל להיעתרות לבקשות אלו בהיקפים משמעותיים. הנתונים המספריים שהוצגו בחלקו הראשון של המאמר מראים אחרת. רוב מובהק של בקשות הפטור בטריבונל זה נדחות כלעומת שהוגשו. למעשה, מיעוט שולי ממש של בקשות אלו – כ-16% בלבד – מתקבלות, וזאת באופן שחורג מהיקפי הדחייה של בקשות דומות בהליכים וטריבונלים מקבילים.

המאמר הציע שני הסברים לנתונים אלו. ההסבר האחד מצוי באפיון מיהותי של ההליך, דהיינו, בזהו סוג השחקנים המצויים בעמדת מבקשי הפטור וסוג השחקנים המצויים בעמדת המשיבים על בקשת הפטור. פרק זה הראה כי אף שרובם המוחלט של המבקשים בהליך זה הם שחקנים מזדמנים ורוב מובהק של המשיבים בו הם שחקנים חוזרים, אין בעובדה זו כדי להנביע באופן ישיר את היקף הדחייה של בקשות הפטור בזירה זו. למעשה, היקפי הדחייה והקבלה של בקשות אלו מקום שהמשיב הוא שחקן חוזר דומים להיקפיהם מקום ששני בעלי הדין הם שחקנים מזדמנים.

ההסבר השני שהציע המאמר לנתונים המספריים האמורים נמצא כבעל יכולת של ממש להסבירם באופן שלם. הסבר זה גלום בפרקטיקות השיפוטיות שמאפיינות את הליך הפטור בטריבונל זה. המאמר זיהה שש תמות שמגדירות את העקרונות המרכזיים בזירה הדיונית האמורה – מחציתן שאולות מההתנהלות השיפוטית המקובלת בדיון ובהכרעה בשאלת הפטור מאגרה בהליך האזרחי התקני, ומחציתן ייחודיות להליך

of this function, but it also seems true of most civil and criminal cases, certainly now and perhaps for most of our history as well"). עוד ראו Leubsdorf, לעיל ה"ש 74, בעמ' 597.

105 בחיבורו החשוב "אזרחות ומעמד חברתי" עומד מרשל על הדברים מפורשות. לשיטתו, הזכות האזרחית החשובה מבין הזכויות החברתיות היא "הזכות לצדק" (The Right to Justice), וזאת משום שהיא נועדה להגן על חירויות האדם, ולאפשר ולקיים את כל שאר הזכויות המוקנות לו. ראו T.H. MARSHALL, CITIZENSHIP AND SOCIAL CLASS AND OTHER ESSAYS 10–11 (1950); J.M. Barbalet, *Citizenship, Class Inequality and Resentment*, in CITIZENSHIP AND SOCIAL THEORY 36 (Bryan S. Turner ed., 1993).

הפטור שמתקיים בבית המשפט לתביעות קטנות. כל ששת הדפוסים ההליכיים והשיפוטיים הללו מעצבים את הזירה האמורה באופן שמעניק יתרון דיוני מובהק לכלל המשיבים על בקשת הפטור וממקם את מבקשי הפטור בעמדת נחיתות דיונית מובנית. תוצאת הדברים בסופו של הדיון מצביעה על אנומליה: הליך שתכליתו הנגשת המשפט, ואשר מתקיים בטריבונל שתכליתו גם היא פתיחת דלתותיו של המשפט למספר רב ככל האפשר של נמענים, מעוצב הלכה למעשה באמצעות עקרונות, מאפיינים וקביעות שמוליקים לכיוון הפוך מתכלית זו. דרכי פעולה אלו מצמצמות את יכולת הכניסה של תובעים חלשים בשערי בית המשפט, ומפחיתות את אפשרותם להשתתף בהליך המשפטי, לזכות בסעדים ולהשפיע בדרך זו על מרקם חיינו. מה ניתן אפוא לעשות על מנת לשנות מצב דברים זה, ומה הרבותא בשינויים אפשריים אלו?

דרך אחת לתיקון המצב הקיים במבט צופה פני עתיד היא לכוון שינוי עומק בפרשנות השיפוטית הנוגעת בהליך הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות. נקודת ההתחלה של שינוי זה היא עיצוב מחודש של היחס השיפוטי למצבו הכלכלי של מבקש הפטור. כפי שתואר לעיל, היחס החשדני הרווח כיום מתאפיין בזיהוי התובע כצרכן שירותים גרידא, ולא כאדם שיש לכבד בבקשו לממש את זכותו האזרחית הבסיסית להיכנס בשערי המשפט. זו סיבת היסוד שבגינה בית המשפט סבור כי מוצדק להפוך את התובע לפושט יד, לקטלג את הוצאותיו, לומר לו כי האגרה מסתכמת בסכומים שוליים שכולם יכולים לעמוד בתשלומם, ולדרוש ממנו לפרט את מצבו הכלכלי של ילדיו. זו בדיוק תבנית החשיבה הבסיסית שיש לעקור מן השורש בדרך לאותו שינוי יסודי נדרש. אין מקום להציב תובעים המבקשים פטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות בעמדה מבישה, בוודאי לא מול ילדיהם; אין כל צורך בפגיעה האמורה בכבודם ובפרטיותם; ואין כל סיבה לדרוש מהם לפדות את כספי הפנסיה שלהם או לצאת למסע גיוס כספים על מנת לעמוד בתשלום האגרה. הכרעות מסוג זה אינן מכבדות את כל הנוגעים בעניין – לא את התובעים מבקשי הפטור ולא את בית המשפט – ולכן עליהן לעבור מן העולם.

תחת זאת, ובהמשך לכך, בבואו לבחון את בקשת הפטור, בית המשפט יכול לאמץ ולהגדיל את חשיבותן של חזקות שיש בהן כדי למנוע את מסע ה"התפשטות" האמור של התובע. חזקות אלו כבר מעוגנות בתקנות האגרות,¹⁰⁶ ובחינת הפסיקה העוסקת בהן מעידה כי יחסו של בית המשפט אליהן הוא חשדני ומצומצם באופן מובהק, דהיינו, כזה שנוטה לייחס להן משקל נמוך בהכרעה בדבר בקשת הפטור.¹⁰⁷

106 תק' 14(ד)–(ה) לתקנות האגרות מעגנות מקרים אחדים שיש בהם כדי להוות ראיה לכאורה לאי-יכולתו של מבקש הפטור לשלם את האגרה. דוגמאות מייצגות לכך הן החלטה שיפוטית קודמת שפטרה את המבקש מתשלום האגרה, הכרזה על המבקש כמוגבל באמצעים או כפושט רגל, וקבלת גמלת הבטחת הכנסה.

107 ראו, כדוגמאות מייצגות, בשג"ץ 6088/09 שריאור נ' מדינת ישראל, פס' 3 (אר"ש 14.12.2009); רע"א 4765/10 סימון נ' מדינת ישראל (אר"ש 6.10.2010); ת"ק 54029-07-24, לעיל ה"ש 26, בפס' 15–16.

אכן, תובעים שזכו בשירות מאגף הסיוע המשפטי במשרד המשפטים, כאלה המצויים בהליכי חדלות פירעון, כאלה המטופלים על ידי רשויות הרווחה, כאלה המוכרזים מוגבלים באמצעים ברשות האכיפה והגבייה או כאלה שכבר זכו בעבר בפטור מאגרה – כל אלה כבר עברו דרך חתחתים שבסופה הוכר מצבם הכלכלי כרעוע. מדוע אפוא נדרש לשוב ולדקדק במה שכבר נבדק והוכרע, ויכול בקלות לשמש מצע איתן להכרעה בבקשת הפטור מאגרה? טוב יעשה אפוא בית המשפט לתביעות קטנות אם לא יידרש שוב ושוב לבחינה מחודשת, וזאת לאחר שהתובע כבר הצביע על חוסר מסוגלותו הכלכלית באמצעים מקבילים.¹⁰⁸

על כל אלה יש להוסיף נדבך דיוני בדמות עיצוב מחודש של גבולות היריבות בשאלת הפטור מתשלום האגרה. כזכור, בית המשפט לתביעות קטנות, כמו בתי המשפט בהליך האזרחי התקני, מעניק למשיב בבקשת הפטור מקום ומעמד בעל ערך, משל מדובר בשאלה שיש לו עניין ישיר בה. גם הכרעות אלו נדרשות לבדיקה מחודשת, כזו שתשיב על כנה את האיזון הדיוני שאמור לאפיין הליך זה, שתעמוד על שוליותו של המשיב בהליך זה, שלא תעניק לנתבע הזדמנות להחליש את יריבו אך לנוכח חולשתו הכלכלית, שלא תעמיס על כתפי התובע מבקש הפטור נטלים נוספים בדרך לקבלת בקשתו, ואשר בסופו של יום תעמיד נכוחה את המבנה והסדר של היריבות בנוגע לבקשת הפטור, בעיקר בהיבט של זהותם הנכונה והרצויה של יריבים אלו.¹⁰⁹ פסיעה בדרך זו נדרשת בעיקר וביתר שאת בבית המשפט לתביעות קטנות – הן לנוכח מיהות הנתבעים המשמשים משיבים בבקשה זו (דהיינו, לנוכח העובדה שמדובר על פי רוב בשחקנים חוזרים שמתמודדים תדיר עם שחקנים חד-פעמיים) והן לנוכח תכלית ההנגשה העומדת ביסוד קיומו של טריבונל זה.

דרך שנייה לתיקון מצב הדברים שתואר לעיל עשויה להגיע מכיוון חקיקת המשנה. תקנות האגרות קובעות תבנית אחת, קבועה ואחידה, להתמודדות עם בקשת פטור מאגרה, כזו שחלה בכל ההליכים האזרחיים ובכל הטריבונלים השיפוטיים. פרדיגמה זו אינה מבחינה בין תביעות ששונות זו מזו במהותן, בין הליכים שנבדלים זה מזה בתכליתם, ובין בתי משפט שמובדלים זה מזה בייעודם. לשיטתה של פרדיגמה זו, ככל שמדובר בסוגיית הפטור מאגרה, הסדר זהה אמור לחלוש על כל התובעים בכל הזירות הדיוניות השונות. הנחת מוצא זו היא בעייתית. היא אינה מביאה בחשבון את העובדה שיש הליכים וטריבונלים שתכליתם להרחיב את אפשרות הגישה לבית המשפט, בעוד הליכים וטריבונלים אחרים תכליתם שונה.

מכאן, חקיקת משנה שמאמצת עיקרון יסודי זה ראוי שתיוחד מנגנון ייעודי להליך הפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות, כמו בטריבונלים אחרים שתכליתם

108 השוו טבקה "עירבון להבטחת הוצאות הנתבע", לעיל ה"ש 56, בעמ' 105–107. לדוגמה מן הפסיקה שבה לא יושמה הצעה זו ראו ת"ק (תביעות קטנות כ"ס) 45096-06-24 נאור נ' בנק ירושלים בע"מ (אר"ש 17.11.2024).

109 ראו בהקשר זה לעיל ה"ש 77–79 והטקסט המפנה אליהן, בדבר פסיקתו המפורשת של בית המשפט העליון בעבר בכל הנוגע בזהותם של הצדדים ליריבות זו.

המרכזית היא הנגשה (דוגמת בית הדין לעבודה או בית המשפט לענייני משפחה). כשם שתביעה ששווייה 2,500 ש"ח נדונה באופן שונה מאופן בירורה של תביעה ששווייה 2.5 מיליון ש"ח, כך נדרשת מסגרת דיונית מותאמת להליך הפטור מאגרה בהליכים וטריבונלים שמהותם המרכזית היא פתיחת דלת המשפט והרחבת אפשרות השמעת הקול בו. הליך הפטור בבית המשפט לתביעות קטנות צריך להלוו את מהותו של בית המשפט לתביעות קטנות, את ייחודו ואת אופיו, ולא להתנהל משל מדובר בהליך האזרחי התקני, על מאפייניו השונים.

הדרכים לביצועה של התאמה זו מגוונות. אפשר לחשוב, למשל, על פטור זמני מתשלום האגרה עד להכרעה בהליך, כך שפטור זה יהיה מותנה בתוצאת ההליך: אם יזכה התובע בתביעתו, הוא יופטר מתשלום האגרה (ויכול שהסכום יושת על הנתבע¹¹⁰), ואם יפסיד בתביעה זו, הוא יידרש לתשלום חלק מסוים מסך האגרה (שישקף הן את מצבו הכלכלי והן את התנהלותו בהליך). במקביל או לחלופין, ניתן לחשוב על הכרעה בסוגיית הפטור בעת הדיון המשפטי, כבקשה מקדמית שתידון בעל פה.¹¹¹ כך יעוצב ההליך בבית המשפט לתביעות קטנות באופן פשוט, זול ונגיש יותר; כך תינתן לבית המשפט הזדמנות להתרשם ממבקש הפטור באופן בלתי אמצעי, פנים מול פנים, ולא אך על סמך המסמכים שהוא מגיש; וכך תבוא לידי ביטוי ממשי ועמוק יותר זכות הגישה לערכאות, שהרי בית המשפט שדן בבקשת הפטור בתצורה זו עושה כן כאשר יוזם ההליך מצוי לפניו, דהיינו, לאחר שזה האחרון כבר נכנס בשערי בית המשפט, ועתה יש לו אפשרות לטעון, להשמיע את קולו, להיראות ולזכות ביחס מכבד, כיאה לכל אדם. במקביל או לחלופין, ניתן לחשוב אף על תבנית ייעודית שתחיל במקרי ביניים פטור חלקי מתשלום האגרה, הנחה כלשהי או חלוקת הסכום הנדרש לכמה תשלומים.¹¹² כזכור, בית המשפט לתביעות קטנות מכריע בשאלת הפטור באופן בינרי, לשבט או לחסד, ונראה כי יצירת תבנית חקיקתית שתאפשר לו לפעול בטווח הביניים שבין שני הקצוות תהלוך באופן שלם יותר את ייעודו. כך יתאפשר לבית המשפט לנהוג בגמישות, תחת ההחלטיות שהוא מבכר בהכרעה בסוגיית הפטור, ולאמץ לעצמו גישת ביניים מפויסת ומתונה יותר, תחת החיתוך הנחרץ שמאפיין אותו בעניין זה.

אימוץ הצעות אלו, כולן או חלקן, הוא בבחינת אמירה בעלת ערך מכונן מבחינה מעשית ומבחינה סמלית. מבחינה מעשית, היא תאפשר את פתיחת דלתות בית המשפט לתביעות קטנות, למצער באופן רחב יותר מהמתרחש כיום. פתיחת שערים זו תחזק את

110 בהתאם להסדר הקבוע בתק' 14(י) לתקנות האגרות.

111 אפשרות כזו מעוגנת בתקנות האגרות לגבי בקשת פטור שמוגשת בעתירה של אסיר או עציר. ראו תק' 9(ב) לתקנות האגרות.

112 בית המשפט מחזיק בסמכות עקרונית לעשות כן לפי הוראת תק' 14(ג) ו-14(ז) לתקנות האגרות. ראו בעניין זה בע"מ 1818/16 פלוגית נ' פלוגי, פס' יא (אר"ש 5.7.2016). ("...תקנות האגרות הכלליות מאפשרות הסדר מקל... בשנת 2007 הותקנו תקנות האגרות הכלליות הנוכחיות ונוספה האפשרות לפרוס את האגרה לתשלומים..."). למעשה, הוראה בדבר תשלום אגרה לשיעורין אפשרית גם מקום שלא הוגשה בקשת פטור מאגרה או שנדחתה בקשה כזו שהוגשה. ראו ת"א (מחוזי מר') 47682-09-12 סריסה נ' היועץ המשפטי לממשלה (אר"ש 25.11.2012).

יכולת הכניסה להליך של תובעים בכלל ושל תובעים חלשים מבחינה כלכלית בפרט. מכיוון שכך היא מעלה את החשש להגברת העומס השיפוטי ולהגדלת מספרם של הליכי הסרק בטריבונל זה.¹¹³ אולם – וזה עיקר – אימוץ מגמה דיונית כאמור יעניק ישימות לרעיון המופשט המגולם במילים "זכות הגישה לערכאות". פעולה בכיוון זה תעניק לתובעים חלשים מבחינה כלכלית הזדמנות אמיתית, ניכרת לאין שיעור מזו הניתנת להם כיום, להשמיע את קולם בזירת המשפט. למעשה, שינוי כיוון בסוגיית הפטור מאגרה יוביל למימוש עמוק ומשמעותי יותר של חזון הנגשת מערכת המשפט לאדם הפשוט בתביעות לתשלומי כסף קטנים, ותתרום לעיצוב קרקע שוויונית והוגנת יותר של בעלי הדין בהליך המתאפיין בפערי כוחות מובהקים. האם לא זו הייתה מלכתחילה תכלית הקמתו של בית המשפט לתביעות קטנות? האם לא זה הרעיון המארגן שביסוד הליך הפטור מאגרה המתקיים בו?

מבחינה סמלית, אימוצן של ההצעות שעלו כאן עשוי להפוך את אי־הנראות של מי שמתאפיין בחולשה ובאחרות לכלל נראות, לאמץ הלכה למעשה את מה שכינה לוינס "הבנה מכילה", כפי שהובא בציטוט המנחה שבפתח המאמר.¹¹⁴ אימוץ הצעות מסוג זה יטמיע בבית המשפט לתביעות קטנות, ובהמשך בקרב נמעניו, את ההבנה כי אפשרות פתיחת הדלת היא חשובה וחיונית לא רק כפעולה, אלא גם ובעיקר כחזון נושא מסר, כאמירה בוטחת על אודות זהותו ומהותו של המקום שדלתו פתוחה. במקום זה, כך המסר, "...לא סוגרים את הבריח[.], לא עוצמים את העיניים..."¹¹⁵; תחת זאת מבקשים "לראות את האדם שמאחורי הררי הנייר",¹¹⁶ לכבד את אחרותו, ולקדמו בברכה ובמאור פנים. נראה לנו שבמובן זה פתיחת הדלת אינה מתמצה אך במרחב פיזי בעל מאפיינים מוגדרים, אלא בד בבד היא גם מרחב מטפיזי, כזה הטומן בחובו את הפוטנציאל לפתיחת הלב.

113 להרחבת הדברים ראו חבקין ונמרודי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 184–187.

114 ראו לעיל ה"ש 1 והטקסט המפנה אליה.

115 יורם טהרלב "צל ומי באר" שירונט <https://did.li/VGUgT>.

116 עת"ם (מנהליים חי) 15-01-46962 מ"ש נ' עיריית חיפה, פס' 9.2 (אר"ש 17.5.2015).

נספחים

נספח א: איגום התוצאות של בקשות הפטור בכל שנה

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2024	41	ניתן פטור	12
		לא ניתן פטור	28
		פטור חלקי	1
2023	16	ניתן פטור	1
		לא ניתן פטור	15
		פטור חלקי	0
2022	16	ניתן פטור	1
		לא ניתן פטור	15
		פטור חלקי	0
2021	14	ניתן פטור	2
		לא ניתן פטור	12
		פטור חלקי	0
2020	16	ניתן פטור	1
		לא ניתן פטור	15
		פטור חלקי	0
2019	10	ניתן פטור	3
		לא ניתן פטור	7
		פטור חלקי	0
2018	17	ניתן פטור	2
		לא ניתן פטור	15
		פטור חלקי	0
2017	14	ניתן פטור	1
		לא ניתן פטור	13
		פטור חלקי	0
2016	9	ניתן פטור	0
		לא ניתן פטור	9
		פטור חלקי	0
2015	9	ניתן פטור	0
		לא ניתן פטור	9
		פטור חלקי	0

117 מתוך שנים-עשר ההליכים שניתן בהם פטור יש שני הליכים שניתן בהם פטור מותנה בתוצאת ההליך.

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2014	6	ניתן פטור	16.66%
		לא ניתן פטור	83.34%
		פטור חלקי	0%
2013	4	ניתן פטור	25%
		לא ניתן פטור	75%
		פטור חלקי	0%
2012	7	ניתן פטור	28.57%
		לא ניתן פטור	71.43%
		פטור חלקי	0%
2011	5	ניתן פטור	40%
		לא ניתן פטור	60%
		פטור חלקי	0%
2010	11	ניתן פטור	27.27%
		לא ניתן פטור	72.73%
		פטור חלקי	0%

סיכום הנתונים:

בין 1.1.2010 ל-1.1.2025 הוגשו 195 בקשות לפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות.

סך כל הבקשות שהתקבלו – 32 מתוך 195 – 16.41% ;

סך כל הבקשות שנדחו – 162 מתוך 195 – 83.08% ;

סך כל הבקשות שניתן בהן פטור חלקי – 1 מתוך 195 – 0.51%.

נספח ב: איגום מיהות השחקנים בכל שנה

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	מיהות השחקנים	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2024	41	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (11 הליכים, המהווים 26.83% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור	45.45%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (30 הליכים, המהווים 73.17% מסך ההליכים לשנה זו)	לא ניתן פטור	54.55%
			פטור חלקי	0%
			ניתן פטור	23.33%
			לא ניתן פטור	73.33%
			פטור חלקי	3.33%

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	מיהות השחקנים	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2023	16	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (3 הליכים, המהווים 18.75% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/3 לא ניתן פטור 3/3 פטור חלקי 0/3	0% 100% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (13 הליכים, המהווים 81.25% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/13 לא ניתן פטור 12/13 פטור חלקי 0/13	7.69% 92.31% 0%
2022	16	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (5 הליכים, המהווים 31.25% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/5 לא ניתן פטור 5/5 פטור חלקי 0/5	0% 100% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (11 הליכים, המהווים 68.75% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/11 לא ניתן פטור 10/11 פטור חלקי 0/11	9.09% 90.91% 0%
2021	14	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (6 הליכים, המהווים 42.86% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/6 לא ניתן פטור 5/6 פטור חלקי 0/6	16.67% 83.33% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (8 הליכים, המהווים 57.14% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/8 לא ניתן פטור 7/8 פטור חלקי 0/8	12.50% 87.50% 0%
2020	16	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (5 הליכים, המהווים 31.25% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/5 לא ניתן פטור 5/5 פטור חלקי 0/5	0% 100% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (11 הליכים, המהווים 68.75% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/11 לא ניתן פטור 10/11 פטור חלקי 0/11	9.09% 90.91% 0%
2019	10	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (6 הליכים, המהווים 60% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 2/6 לא ניתן פטור 4/6 פטור חלקי 0/6	33.33% 66.67% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (4 הליכים, המהווים 40% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/4 לא ניתן פטור 3/4 פטור חלקי 0/4	25% 75% 0%

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	מיהות השחקנים	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2018	17	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (8 הליכים, המהווים 47.06% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/8	12.50%
			לא ניתן פטור 7/8	87.50%
			פטור חלקי 0/8	0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (9 הליכים, המהווים 52.94% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/9	11.11%
			לא ניתן פטור 8/9	88.89%
			פטור חלקי 0/9	0%
2017	14	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (7 הליכים, המהווים 50% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/7	0%
			לא ניתן פטור 7/7	100%
			פטור חלקי 0/7	0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (7 הליכים, המהווים 50% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/7	14.29%
			לא ניתן פטור 6/7	85.71%
			פטור חלקי 0/7	0%
2016	9	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (3 הליכים, המהווים 33.33% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/3	0%
			לא ניתן פטור 3/3	100%
			פטור חלקי 0/3	0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (5 הליכים, המהווים 55.56% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/5	0%
			לא ניתן פטור 5/5	100%
			פטור חלקי 0/5	0%
			ניתן פטור 0/1	0%
			לא ניתן פטור 1/1	100%
			פטור חלקי 0/1	0%
2015	9	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (4 הליכים, המהווים 44.44% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/4	0%
			לא ניתן פטור 4/4	100%
			פטור חלקי 0/4	0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (4 הליכים, המהווים 44.44% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/4	0%
			לא ניתן פטור 4/4	100%
			פטור חלקי 0/4	0%
			ניתן פטור 0/1	0%
			לא ניתן פטור 1/1	100%
			פטור חלקי 0/1	0%

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	מיהות השחקנים	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2014	6	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (4 הליכים, המהווים 66.67% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (2 הליכים, המהווים 33.33% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/4 לא ניתן פטור 3/4 פטור חלקי 0/4	25% 75% 0%
2013	4	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (הליך אחד, המהווה 25% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (3 הליכים, המהווים 75% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/1 לא ניתן פטור 1/1 פטור חלקי 0/1 ניתן פטור 1/3 לא ניתן פטור 2/3 פטור חלקי 0/3	0% 100% 0% 33.33% 66.67% 0%
2012	7	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (2 הליכים, המהווים 28.57% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (הליך אחד, המהווה 14.29% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חוזר נ' שחקן חוזר (4 הליכים, המהווים 57.14% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/2 לא ניתן פטור 2/2 פטור חלקי 0/2 ניתן פטור 1/1 לא ניתן פטור 0/1 פטור חלקי 0/1 ניתן פטור 1/4 לא ניתן פטור 3/4 פטור חלקי 0/4	0% 100% 0% 100% 0% 0% 25% 75% 0%
2011	5	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (2 הליכים, המהווים 40% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (2 הליכים, המהווים 40% מסך ההליכים לשנה זו) שחקן חוזר נ' שחקן חוזר (הליך אחד, המהווה 20% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 1/2 לא ניתן פטור 1/2 פטור חלקי 0/2 ניתן פטור 1/2 לא ניתן פטור 1/2 פטור חלקי 0/2 ניתן פטור 0/1 לא ניתן פטור 1/1 פטור חלקי 0/1	50% 50% 0% 50% 50% 0% 0% 100% 0%

שנה	מספר בקשות הפטור שהוגשו	מיהות השחקנים	תוצאות הבקשה	פילוח שנתי
2010	11	שחקן חד-פעמי נ' שחקן חד-פעמי (2 הליכים, המהווים 18.18% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/2 לא ניתן פטור 2/2 פטור חלקי 0/2	0% 100% 0%
		שחקן חד-פעמי נ' שחקן חוזר (8 הליכים, המהווים 72.73% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 3/8 לא ניתן פטור 5/8 פטור חלקי 0/8	37.50% 62.50% 0%
		שחקן חוזר נ' שחקן חוזר (הליך אחד, המהווה 9.09% מסך ההליכים לשנה זו)	ניתן פטור 0/1 לא ניתן פטור 1/1 פטור חלקי 0/1	0% 100% 0%

סיכום ניתוח אמפירי של מיהות המבקשים והמשיבים – בית משפט לתביעות קטנות:

בין 1.1.2010 ל-1.1.2025 הוגשו 195 בקשות לפטור מאגרה בבית המשפט לתביעות קטנות. בין הבקשות הללו ניתן למצוא 69 הליכים שבהם הן המבקש והן המשיב היו שחקנים חד-פעמיים, 118 הליכים שבהם המבקש היה שחקן חד-פעמי והמשיב היה שחקן חוזר, ו-8 הליכים שבהם הן המבקש והן המשיב היו שחקנים חוזרים.

סיכום הנתונים:

לגבי הבקשות שבהן המבקש והמשיב היו שחקנים חד-פעמיים –
 סך כל הבקשות שהתקבלו – 11 מתוך 69 – 15.95% ;
 סך כל הבקשות שנדחו – 58 מתוך 69 – 84.05% ;
 סך כל הבקשות שניתן בהן פטור חלקי – 0 מתוך 69 – 0% .
 לגבי הבקשות שבהן המבקש היה שחקן חד-פעמי והמשיב היה שחקן חוזר –
 סך כל הבקשות שהתקבלו – 20 מתוך 118 – 16.95% ;
 סך כל הבקשות שנדחו – 97 מתוך 118 – 82.20% ;
 סך כל הבקשות שניתן בהן פטור חלקי – 1 מתוך 118 – 0.85% .
 לגבי הבקשות שבהן המבקש והמשיב היו שחקנים חוזרים –
 סך כל הבקשות שהתקבלו – 1 מתוך 8 – 12.5% ;
 סך כל הבקשות שנדחו – 7 מתוך 8 – 87.5% ;
 סך כל הבקשות שניתן בהן פטור חלקי – 0 מתוך 8 – 0% .